

359

Kodummal
taswawad
arstirohutaime
med ja arstimi-
ne nende abil*

U R õ u t

II. täiendatud trükk.

A. Rõut.

Kodumaal kaswamad arstirohutaimed

ja

arstimine nende abil.

II. ümbertöötatud ja täiendatud trükk.

Autori Kirjastus Aegviidus.

1924.

1924

Õigusteaduse Instituut

Õigusteaduse Instituut

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
52713

U 15985799

Õigusteaduse Instituut

Käsiraamat

arstirohutaimede tundmaõppimiseks,
korjamiseks, kuiwatamiseks, kaswata-
miseks ja tarwitamiseks.

Räesolew raamat on teine arvustusliste märkuste kohaselt (Joh. Käis, Willberg) ümbertöötatud trükk raamatule „Rõdumaal kasvawad arstirohutaimesed ja arstimine nende abil“, mis paari aasta wältusel 3000 eksemplaaris läbi on läinud. Pääle muudatuste fisu jaotuse ja taimede kirjelduse täiendamise alal on raamatusse üleswõetud mitu uut arstiteaduse poolt tunnistatud taime, mis esimese trüki juures wälja olid jäänud.

A. N.

Aegwiidu,
1. mai 1924 a.

Üldmärkused.

Rahwa seas on omakorjatud rohtudega arstimine kaunis laialt tarvitusel. Kui häid või halvu tagajärgi see annab, oleneb sellest, kas arstirohutaimi osatakse õigel kohal ja õieti tarvitada ja kas neid osatakse õigel ajal korjata ja kuitatada.

Igal taimel on oma iseäraldused, mida tema korjamisel tuleks silmaspidada.

Taim on elaw olewus; kõik mis temas leidub, sünnib õhust, weest, mullast. Sellepärast korjunewad kõik ollused, mis taimetele kui arstirohule wäärtuse annawad, sinna aegamööda, taime kaswamise kestusel. Kui neid olluseid palju koguneb, siis võib taim neid osalt jälle äratarvitada, sest kõik, mis taimes olemas, on temale tarwilik — ka mürk. Tähendab: taimi kui arstirohte — peab teatud ajal korjama.

Arstirohuks korjatakse juuri, juurikaid, koort, pungi, lehti, õisi ja kogutaime.

Juurikaid korjatakse harilikult sügisel, kui lehed juba närtsinas; siis walgutwad kõik ollused warrist juurikaisse. Juurikaid ja juuri, mis külma ei karda, võib ka kewadel, enne noorte lehtede tärkamist, maa seest wälja kaewata.

Koort korjatakse harilikult mähja ajal, lehti — õitsemise eel, kogutaime — õitsemise ajal.

Siis korjatakse siis, kui need veel noored on. Wanul öitel on palju nõrgem mõju.

Kui wata da tuleb kõiki taimosi wilus, mitte päikese käes, nagu seda harilikult tehakse, sest kuiwand protuktil peab võimalikult loomulik wärtw alles jääma.

Taimi (kogutaimi, õisi, lehti) korjatagu ainult kuiva ilmaga, sest et niiskelt wõitwad ka lühimaks ajaks seisma jäänd taimed palawaks tõmbuda ja oma arstirohulise wäärtuse kaotada.

Arstirohte tarwitatakse mitmesugusel kujul, nimelt — teena, keedisenä, ekstraktina, pulbrina, mah-lana, tinktuurina, piiritusenä, niiskete lappidena, sal-wina, siirupina ja õlina.

Tee walmistamiseks wõetagu tarwiline jagu peenekslõigatud taimi, walatagu keewa wett pääle ja pandagu tulise pliidi pääle 10—15 minutiks tõmbuma.

Tahetakse kanged teed saada, siis tuleb teeks wõetud taimi 5 min. keeta.

Teeks tarwitatawad marjad tulewad enne wee pääle walamist puruks teha. Teed walmistatagu kindla kaanega nõus.

Keedist walmistatakse taimi õisist, juurist, koor-est, warrist ja oksist. Walmistamisel wõetagu tar-wiline osa keediseks määratud taimosi, walatagu neile iga 1 osa kohta 9 osa külma wett pääle, lastagu keema tõusta ja siis pool tundi tulise pliidi pääl tõmbuda. Keedis tuleb palawast pääst läbi puhta linase riide kurnata.

Ekstrakti walmistamisel wõetagu 1 osa rohu pääle 5 osa 35—40 kraadilist sooja wett, hoitagu sama soojuse juures, segu sageli ümberliigutades, 1—2 päewa ja kurnatagu siis läbi puhta linase riide.

Pulbri valmistamisel saavad hästi kuitvatud ja peeneks lõigatud taimosad uhmri ehk klaasi sees peeneks pulbriks tõugatud.

Mahla võib valmistada ainult taime värskelt lehist, õitest, marjust ja juurist, mis peeneis- tüeks lõigata, puruks, lõmaks rõhuda ja siis kurnata tuleb.

Tinktuuri valmistamiseks valatakse iga 1 osa rohu pääle 5—10 osa wiina, lastakse 5—7 päewa soojas kohas tõmbuda ja kurnatakse siis läbi; tõmbumise ajal tuleb rohtu sageli loksutada.

Piirituse valmistamisel võetakse iga 1 osa rohu kohta 5 osa piiritust ja lastakse siis 2—5 päewa soojas kohas tõmbuda.

Niiskeiks lapeks tarvitatakse mituforda kooku pandud puhtaid linaseid lappe, mis rohutee sees niiskeks kastetud ja haige koha pääle pandud saavad.

Salwi valmistamisel saab taimeõli värskel, soolamata võiga segatud. Et aga taimeõlisi ainult sellekohaseis tehaseis valmistatakse, siis on otstarve- kohasem ka salwisi apteekist ehk rohukauplusest osta.

Siirupi valmistamisel tuleb taime mahla ehk teed niikaua keeta, et see paksumaks, weniwaks muutub.

Rohu tarvitamisel peetagu järgmist meeles:

- 1) Tarvitada tuleb vähemalt kahte, kolme taime segatult, sest et ühel taimel harilikult väiksem mõju on.
- 2) Ruupuhastuse ajal ei ole soovitatav naistel üldse rohete tarvitada; seda võib ainult kõige häda- liisemal juhuseil.
- 3) Igal erakorralisel juhtumisel pööratagu kohe- arsti poole, sest sageli ei või inimene ise oma haigust dieti tunda.

4) Rohu tuleb võtta:

25—60 aasta vanaduses täis mõdt.

14—25 " " $\frac{2}{3}$ täieit mõõduft.

7—14 " " $\frac{1}{2}$ " "

4—7 " " $\frac{1}{3}$ " "

4 " " $\frac{1}{4}$ " "

3 " " $\frac{1}{6}$ " "

2 " " $\frac{1}{8}$ " "

1 " " $\frac{1}{12}$ " "

üle 60 aasta vanadel ja nõrkadel täieealistel tuleb $\frac{2}{3}$ täiest mõõduft võtta.

Arstirohutaimede kuiwatamisest üldse.

Arstirohutaimed peavad, nagu üldmärkusis tähendatud — õigel ajal korjatud ja õieti kuiwatatud saama. Need on nõuded, mis tingimata täidetud peavad saama, kui tahetakse, et rohud mõjuvad oleksid. Õigel ajal korjata ei ole just raske, kuid otstarwefohaselt kuiwatada, nii kuiwatada, et ollused, mis taimele kui arstirohule ta wäärtuse annavad, alles jääksid, — on ülesanne, mis õige suurt hoolt ja korralikkust ühelt, ja sellekohaseid ruume, abinõusid, teiselt poolt, nõuab.

Taimel, õitel ja juurtel peab kuiwades loomulik wärw alles jääma. Et seda saamutada, selleks peab arstirohutaimi wilus kuiwatama. Kuid wilus kuiwawad taimed ainult siis korralikult, kui nad hõredalt hästi läbitõmbawasse kohta asetada. Sellepärast siis — arstirohutaimed asetatagu harwalt ja hästi läbitõmbawate hoonete katuste ehk eriti selleks otstarweks ehitatud kuuride alla kuiwama. Terwed, kogutaimed seotagu kimbulesisse ja riputatagu paari- dena nõõridele; dieb ja disjalgad asetatagu kas hõre-

dast riidest raamidele ehk jälle tšinkplekist, witstest, pilpaist ehk niinest põhjaga šdeladele. Lauad selleks otstarweks ei kõlba, sest et nende pääl kuitwamine õige wiisalt edeneb ja kuitwatatawad taimed ehk nende osad ka kõige suurema hoole ja usinuse juures ikkagi oma loomuliku wärmi kaotawad, mustemaks ehk pruunimaks tõmbuwad — keemilises koosseisus muutuwad.

Rogutaimed kuitwatwad hästi läbitõmbatwate kastuste ja kuuride all ilusa ilmaga hästi, õied ja õisjalgad, kui nad hõredalt laotatud — ka weel, kuid juurte, juurikate, mugulate ja marjade (mustikate, waarikate, maasikate) kuitwatamiseks peab juba kunstlikku soojust tarwitama — kuitwatusaparatises kuitwatama.

Wäga soowitaw oleks muidugi, et ka õied ja õisjalgad kuitwatusaparatises kuitwatatud saaksid.

Alga kas ei kõlbaks selleks otstarweks ka meie harilikud toa ahjud, ja kas ei saaks ka arstirohulisi juuri, juurikaid, mugulaid ja marju nagu puuwiljagi — nõores kuitwatada?

Tõsi, seda on harilikult ikka meile õpetatud, ja isegi niisuguses hääs käsiraamatus, nagu seda Waschewitschi „Arstirohu ja lõhnataimede kultuur“ wenekeeles — soowitatud, kuid tahtmata peab seda abinõu üldse ja arstirohuliste juurte, juurikate, mugulate ja marjade kohta eriti eitama. Waadake ainult seda puu- ja aiawilja, mis ahjus ehk nõöris kuitwatatud, wõrrelge seda aparatides kuitwatatud puu- ja aiawiljaga. — Ei, samuti kui haigusi „pušijate“ poolt loetud sõnad parandada ei suuda, ei wõi seda ka paljad arstirohuliste juurte, juurikate ja mugulate nimetused, waid need ollused, mis neisse kaswamise kestusel korjunend, tellind, ja neid olluseid sarnaseis poolkõrwend ehk pehtind, windund juuris, juurikais ja mu-

gulais enam ei ole, waid need on sealt ebaohasel kuiwatamisel h atwatatud.

R ondasiiis — kes arstirohutaimede korjamise ja kaswatamisega m uugi otstarwel tegemist m otleb teha, see katjugu omale tingimata ka kuiwatusapararat (kuiwatuskast) muretsjeda. Kuiwatusapararat, kast on sedit enam soowitataw, sest ainult selle abil on w oimalik  btlasi ka turundudeile w astawalt aia- ja puuwilja kuiwatada. See arwamine, nagu oleksid meil kauplusis m uugil olem kuiwatatud aia- ja puuwili — Brantsuse ploomid, Kalifornia pirnid,  unad jne. — ainult sellep arast paremad, maitsjemamad, et need paremat sorti puuwiljast, millist meie maal ei kaswa, kuiwatatud on — on ekslik. Meie kuiwatatud puu- ja aiawili w oiks iegi oma h aaduses w aljamaa kuiwatatud puu- ja aiawiljaga w oistelda, kui see w aljamaa eeskujul kuiwatusapararatides, kuiwatuskastides kuiwatatud saaks.

Kuiwatusapararatidest.

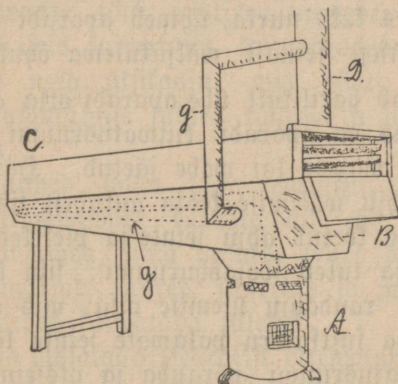
R oifi kuiwatusapararate w oiks  ldse 4 liiki jagada:

- 1) tugewa  huwooluse s unnitajaiga warustatud kuiwatusapararadid ;
- 2) harilikud, runmikad, kiwiahjudega apararadid ;
- 3) raudahjuga p ustapararadid ;
- 4) raudahjuga lamamad ehk l angapararadid.

R oige paremaiks tuleb muidugi esimest liiki, tugewa  huwooluse s unnitajaiga warustatud apararate lugeda, milles kuiwamisprotses  hetasafelt areneb ja s oelad sees mehaanilise j ou abil liiguwad. Sarnaste apararatide juures tarwitsjeb ainult s oelad toore, kuiwatatawa ainega sisse panna ja teatud aja, nii 4—5 tunni p arast teinepoolt otjast j alle walmis kuitwand

protuktiga wälja wõtta, kuna kõigi teiste aparatide juures sõelu sageli wäljawõtta ja ümberasetada tuleb ja kuiwatusprotses ise ka aeglasem on ja mitte nii ühetasaselt ei sünni. Kuid nii hääd kui need aparadid iseenesest küll on, wõivad neid oma kalliduse tõttu ainult suuremad aiad, puuwilja ja arstirohutaime kuuwatusärid muretseda.

Teistest kuiwatusaparatidest tuleb paremaks seda süsteemi lamawkastlist ja edasikantawat aparati lugeda, mis ühe prantsuse inseneri poolt ülesleitud ja millele ülesleidja omalt poolt „Prantslane“ nimetus faks andnud (waata joonistus).

Pilt 1. Kuiwatusaparat „Prantslane“.

Kuiwatusaparat süsteem „Prantslane“ seisab kolmest pääosast koos: ahjust (A), sooja õhu ruumist (B) ja kuiwatusruumist (C). Ahjus on harilik neljakandiline malmahi, millele faks plekkkasta ümbertõmmatud. Plekkkasta on ahjule nii ümbertõmmatud, et ahju seinte ja esimese kasta ja esimese kasta ja teise kasta wahel õhuruumid jääwad. Sisemine kaste on

wälimisest kestast lühem ja seisab 5 sm. pörandast kõrgel; wälimine kest ulatab pörandani. Wälimise kestale on ülemisse äärde augud tehtud; need on õhuaugud. Waba õhk tungib wäljaspoolt wälimise kesta ülemises ääres olewast aukudest sisse, läheb wälimise ja sifemise kesta wahel olewat ruumi mööda alla pörandani, teeb jäl käänu sissepoole, tõuseb siis ahju seinte ja sifemise kesta wahel olewat ruumi mööda aparadi kuitwatusruumi (C) all seiswasse soojaõhuruumi (B). Soojaõhuruumi tuleb ühtlasi ka plekkforsten, mis suitsu ahjust wälja wiib, teeb siin (waata joonistus) ühe ringi, tuleb ahju seinteni tagasi, pöörab siis soojaõhuruumi külgpäälest seinast wälja ja, tehes kaks murka, ühineb aparadi kuitwatusruumi päälmisest seinast wäljatulewa õhuforstnaga.

Mhi seisab harilikult ühe aparadi otsa all. Wastupoolses otsas on aparadi kuitwatusruumi pörand ja otsa seina wahela lai wähe jäetud. Harilik wälisõhk, mis ahju wälimise kesta aukudest sissetungib, läheb palawaks kõetud ahju seinte ja plekkkestade wahel kuumaks ja tuleb soojaõhuruumi; siin kuumuneb ta weel enam raudahju ülemise otsa, mis õhuruumi sisse andub, ja suitsutoru palawate seinte läbi, läheb aparadi kuitwatusruumi pörand ja otsaseina wahela tehtud wähe kaudu kuitwatusruumi, libiseb sellesse kolmelt realt asetatud kuitwatusõelte wahelt (alt ja päält) läbi ja läheb, teinepoole otsa jõudes, sama õhuforstna kaudu, mida kord eelpool nimetasime — wälja.

Sõelad wõiwad kuitwatatawa ainega tarwidust mööda kuitwatusruumi mõlemilt poolt otsast sisse pandud saada.

Millised hääd küljed on sellel kuitwatusaparadil?

„Prantslase“ süsteemi aparatidel on kolm häd külge: 1) nende kuiwatusruum on lamaw, seega sünnis igasuguste, ka poolwedelate ainete kuiwatamiseks; 2) õhuwoolus sünnib neis ühetasaselt, mille tõttu ka kuiwatamine ühetasaselt areneb; 3) nad tarwitawad teistest aparatidest märkja vähem kütet.

Kuiwatamine kuiwatusaparatide abil.

Ümberkäimine, kuiwatamine kuiwatusaparatide abil on asi, kus inimene tööd tehes õppima peab, sellepärast ei saa fiin kohal selles suhtes ka täit õpetust anda. Teen sellepärast siis ka ainult üldiseis joonis ülewaate töist arstirohutaimede kuiwatamise alal sellekohaseis kuiwatusis, kuiwatusaparatides, alla kriipsutades neid üksikasju, mis hästi kuiwatatud produkti saawutamise suhtes tingimata täidetud peawad saama.

Rogutaimed, nagu juba mainisin, on sündsad wilus, läbitõmbawate katuste all ehk sellekohaseis kuurides kuiwatada, kuna taimede teised osad — died, õissalgad, marjad, juured, juurikad ja mugulad kuiwatusaparatides kuiwatada tuleksid.

Sied ja õissalgad iseäralist ettewalmistamist kuiwatamiseks ei nõua, waid need tulewad otse õhufseis sihtes kuiwatusraamidele asetada. Marjadest käiwad kuiwatamise alla maasikad, waarikad, mustikad, mis poolwalminuina noppida tulewad, ja juurist, juurikaist ja mugulaist — ilma erandita kõik.

Rogu kuiwatustöö juurte, juurikate, mugulate ja marjade juures langeb järgmiseks alatööiks: sorteerimine, mullast pesemine (loputamine), tüfeks lõikamine, kupatamine, kuiwatamissõeladele asetamine ja järelwalwe kuiwamise ajal.

Siimene töö juurte, juurikate, mugulate ja marjade kuiwatamise juures on sorteerimine. Sorteerimisel tulewad väljakorjata, esiteks, kõik ussitand, mädand ja hallitama ehk seenetama läind juured, juurikad, mugulad ja marjad, mis, kui nad puhastatud, eraldi, ijesordina kuiwatada tulewad. Ka sorteerimine suuruse järele, eestkätt mahlakamate juurikate ja mugulate juures on tingimata tarwilik, sest et ainult siis kuiwamine ühetasaselt areneda võib.

Sorteerimist suuruse juhtes suurema hulga mugulate juures võib tšingitud traatsõelade abil toimetada. Mugulad saavad langesõelade sõela päält läbi lastud, mille juures siis suuremad mugulad sõelamööda alla weerewad, kuna väiksemad sõela alla langewad.

On juured, juurikad ehk mugulad sorteeritud; siis tulewad nad mullast ja, kui tarwis, kõrwaljuurist puhastada.

Mullast pesemiseks tarmitatakse harilikku külma ehk leiget jõe ehk kaewu wett, kuid milgil tingimisel argu selleks otstarweks keewa wett wõetagu.

Pärast mullast puhastamist saavad juurikad ja juured harilikult ühe suuruseks, nii 4—5 sm. pikkuseis tüüeks lõigatud; mugulad kuiwatatakse terwelt

Et juurikad ja mugulad paremini kuiwaksid, siis saavad nad mõne taimede juures enne kuiwama asetamist korvide ehk wõrkudega, nii 2—5 m. keewa wette lastud, s. o. kupatatud. Kupatada võib aga juurikaid ja mugulaid ainult sell korral, kui sellekohane märkus taime kirjelduse juures peaks leiduma; muidu mitte.

On juured, juurikad ja mugulad niimoodi ettevalmistatud, siis asetatakse nad kuiwatusõeladele ja pannakse kuiwatusaparati.

Kuivatamise enese juures peetagu alati meeles:

- 1) et kuivatamist madala temperatuuriga algada tuleb;
- 2) et soojus kuivatusruumis arstirohutaimede ja nende osade kuivatamisel kunagi üle 50 kraadi R. järele tõusta ei tohi, ja
- 3) et kuivatamine, mis fford alganud, tingimata ilma vahetpidamata lõpuni tuleb viia.

Taimed, mis arstiteaduse poolt tunnistatud.

Midwaaf ehk suur alant.

(Jnula Helenium L.)

Midwaaf ehk suur alant (mõnel pool ka aaslant) on suur, kuni mehepikkune mitmeaastane taim. Ta kasvab metsikult niiskeil kohil pöösaste wahel; meil peaaesjalikult aga aias.

Suur on tal jäme, lihaw. Lehed — suured, alumised küljed pehme, halli karmaga kaetud; alumised, maapinnalt tulewad lehed — rootsulised, pikergused; ülemised, warrel seiswad — rootsutud. Diskortwikud on suured, ümmargused; õied — helekollased; seemned — kantsamba kujulised, neljatahulised.

Et Wenemaa arstiteadus selle taimega tegemist ei tee, siis oli ka apteegi äride nõudmine Cestis aidwaagi juurte järele (Radix Helenii) kunni wiimase ajani wähenenud. Teistes lääne Euroopa riikides aga (Saksa-, Hollandi-, Inglis- ja Schweitsi-maal), kus arstiteadus laiemal alusel seisab, leiame terveld põlde selle taime alla külwatuna.

Rasvatada wõib aidwaaki kas seemneist ehk juurist. Seemned saavad esialgu latvale külmatud, kust nad pärastpoole, kas samal suwel ehk järgmisel kewadel — laiali istutakse, igale taimetele 60 sm. wahet jättes.

Aidwaak armastab rammusat maad.

Tahetakse suuri juurikaid saada, siis ei tohi lasta taimete mitte õitsema hakata, waid õienupud peawad aegsasti äraldigatud saama.

Üleskaewata tulewad juured maast sügisel, kus juures jämedamad juured, mis risti läbilõikes juba kaks kuni kolm sentimeetrit, pikuti lõhki lõigata ja wõimalikult kiirelt kuuwatada tulewad.

Suurt äruga kunagi ära kooritagu, sest et just selles palju neid olluseid sisaldubki, mis taimetele kui arstirohule ta wääruse annawad.

Pilt 2. Aidwaak. (Jnula Helenium L.)

Aidwaagi juurist valmistatud teedis on hää rohi kõha wastu ja kui neerusi kiiremale tegewusele wirgutaw abinõu tuntud.

Arnika.

(*Arnica montana* L.)

Arnika on niihästi rahwa seas kui ka arstiteaduses hää arstirohuna tuntud. Teda arwab ka pea iga wanem inimene tundwat, ja ei ole wähe neid, kes seda taimet igal suwel omale terve aasta jao walmis forjawad.

Kuid kui nende forjatud arnika teed järel waadata, siis leiad, et siin mitte arnikaga, waid hoopis teiste taimiga tege- mist on, mis küll arnikaga ühest perekonnast pärit, kuid milled min- gisugust arstiro- hulist wäärtust pole. Arnikat on üldse metsikult väga harwa lei- da (ta kaswab wabalt ainult

Pilt 3. Arnika. (*Arnica montana* L.)

förgeil ja mägi- seil heinamail)

— kuid küll wõib seda taimet hää eduga meie maal kaswatada — kultivee- rida.

Arnika on mitmeaastane taim. Suurikas on tal lühike, jäme; wars, mis harilikult lihtne, ha-

runematu, sirge ja kuni 1 arfina pikkune. Lehed on piferghused ja wataspaaridena warrele asetatud; kõige alumised lehed, (arwu poolest 4—6), mis maapinnalt tõusewad ja warrel asuwaist märksa suuremad, on kimbukeiseks koondatud.

Died on arnikal koondatud korwikuits. Korwiku läbimõõt on umbes 1 sentimeeter, lahtilõõnult, ülalt mõõtes aga üle 2 sentimeetri.

Kattellehed, mis korwikule kahelt realt asetatud (arwuliselt 16—24), on karmased ja pruunikasrohelised. **Märmised died** korwikus, mis ühte ritta asetatud ja mida arwuliselt kuni 20, on hambulised keeldied, punakas-kollast karmu, kuna sise-
mised — toru- ehk putkõied — kollased on.

Kultiveerida (kaswatada) tuleb arnikat lahjal, jooisel maatükil, eestkätt turbapõhjaga karjamaal. Maa saab küntud, äestatud ja kõrswilja alla, millel $\frac{1}{3}$ osa wõrra arnika seemet hulka segatud, külwatud. **Külwata** tuleb kas sügisel, augusti kuul, ehk jälle wara kewadel (esimesel korral rukkii ja teisel korral kaera hulka segatult) ätte alla. Pärast seemendamist tuleb maa kõwasti rullida.

Esimesel aastal saame arnikapõllult ainult heina. Kuid heina ei tohi mitte liig suureks lasta kaswada, sest et siis allkaswawad noored arnika taimed kergesti ärälambuda wõiwad; niitmisel jäetagu kaunis pikk kõr.

Järgmisel aastal annab arnika põld juba täielikku lõikust (*Flores Arnicae*). Roguda tuleb õisi ilusal ilmal, pärast kaste minekut; korjata ainult ilusaid, terweid õisi, sest et söödud ja kängujäänd õitel arnika liblika (*Muska arnikae*) tõugud ja munad asuda wõiwad, kes kuimatatud died ära rikkuda wõiwad.

3—4 aasta sügisel, külmade tulekul, ehk järgnewate aastate kewadel warakult wõiwad juba ka ar-

nika juurikad (Radix Arnicae). mis ka arstirohufs lähivad, maa sees wäljakaewatud saada. Wäljakaewatud juurikad tulewad mullast puhtaks loputada, narmas-juurist puhastada ja wõimalikult kiirelt kuivatada.

Arstirohuna tarwitatakse arnika õisi (Flores Arnicae) ja juuri (Radix Arnicae), millest teed, tinktuuri (Tinctura Arnicae), salwi (Unguentum Arnicae) ja plaastrit (Emplastrum Arnicae) walmistatakse.

Juhatus tarwitamiseks:

Mädanewad haawad, pigistused, weripaised, mesilase nõelamine — on arstitawad niiskete arnika lappide abil. Lappide niisutamiseks tuleb wõtta 5 supilusikatäit arnika tinktuuri $\frac{1}{2}$ — 1 toobi wee kohta; lappe tuleb iga poole tunni takka wahetada.

Pigistuste ja weripaisete korral oleks soowitatam niisutamisewee hulka weel ka äädikat järgmises wahetoras lisada: 1 osa arnika tinktuuri, 1 osa äädikat ja 1 osa wett.

Altkoha walude ja kõhu kramptide wastu mõjub hästi arnika tinktuur, mida 1 teelusika täis klaasi wee hulgas wõtta tuleb.

Salwatuse korral on soowitatam iga päew arnika teed juua ja järjekindlalt haiget kehassa arnika tinktuuriga sisse õruda.

Tooksja haiguse korral tuleb haiget kohta iga päew arnika tinktuuriga sisse õruda.

Kõhupaiseid ja kõhupõletikku parandab arnika tinktuur, mida päewas 50—60 tilka $\frac{1}{4}$ toobi wee hulka segatult lonksaawal wõtta tuleb.

Ra hääle kähisemine, nikastus ja

õksendamise on arstitavad arnika tinktuuri abil. Rähisemise korral tuleb kurku kuristada weega, millele 40 tilka arnika tinktuuri iga 6 supilusikatäie wee hulka segatud, õksendamise korral 3—4 tilka tinktuuri pitsklaasi wee hulgas võtta ja nikastuskorral — haige koht arnika tinktuuriga sisse õõruda.

Arnika salw kaotab pääkõõma, arnika tee aitab kopsupõletiku paranemisele kaasa ja on kui neerusi kiiremale tegemisele wirgutaw abinõu tuntud.

Islandi sammal.

(*Cetraria islandica* Ach.)

Haruline, lehekujuline, libe-libeda maiguline sammal-põõsake (waat. joonistus). Kaswab kunni 15 sm. pikaks. Ülemises osas mitmekordselt haruline, kus juures harud ehk hõlmad kas äärest ülespoole kääritud ehk üleni rullitõmbunud on. Kogu taim on kasvamiselt wõdetult ehk weega niisutatult nahkjas-sitke ja nõtkete. Walguse poole pöördud hõlmade küljed on oliitrohelised ehk rohakas-hallid, kuna teised küljed rohakaswalged ehk walged on.

Pilt 4. Islandi sammal.
(*Cetraria islandica* Ach.)

Kuivades lähvad ühed küljed kastanpruuniks, teised halliks ehk helepruuniks.

Korjata tuleb islandi sammalt suvel. Pärast korjamist tuleb ta lihvast ja teisist juhuslikelt hulka sattunud samblaist ja samblikkudest puhastada ja vilus kuivatada. Keetes paisuvad islandi samblad hästi ning annavad keedise, mis jahtudes kõvaks süldiks muutub.

Et islandi sammal väga toitev, siis tarvitatakse teda Islandi saarel toiduks — segatakse leiva hulka, keedetakse leent jne. Islandi sambla tee, siirup ja sült on hääd abinõud kramplikule kõhale, kähisemise ja kopsutiiskuse vastu.

Siirupi valmistamiseks võetagu 15 gr. sammalt, keedetagu 5 minutit veerand toobi mee sees, lastagu kaks tundi soojas kohas tõmbuda ja kurnatagu siis ära. Nii tehtagu ühe ja nendesama sammaldega vähemalt kaks korda. Saadud vedelik kallatagu segamini ja lisatagu maiguandmiseks suhkurt juure.

Süldi tarvis võetagu iga kolme kortne mee kohta 20 gr. sammalt, keedetagu seda väikse tule pääl 1—2 tundi, lisatagu maiguandmiseks mõnda marjasahvi hulka ja lastagu siis tarduda.

Islandi sambla leen ja sült on ühtlasi ka rohuks läbijooksu vastu.

Radat.

(*Juniperus communis* L.)

Radat on meie maal kui põõsaspuu üldiselt tuntud. Tema okkaid ja oksid aetakse eeterõli (*Oleum Cadinum*), kuna marjad (*Fructus Juniperi*) hääks rohuks mitmesuguste haiguste vastu on.

Korjata tuleb ainult walmind, mustjas-siniseid marju. Toored, rohked marjad ja wanad punakas-tõmmud ja fortsutõmbund marjad on kõlbmatud.

Jseäralist kuivatamist kadakamarjad ei nõua. Rohkemal arwul korjates peab neid ainult hästi läbitõmbawasse ruumi sõelale ehk laua pääle mõneks ajaks kuitwama panema.

Kadaka marja tee — 4 funni 5 tassi päewas — on hääks rohks külmetamise, põiehaiguse ja weetõbe wastu; ka puhastab kadakamarja tee werd.

Kadaka marjad — 2—5 tükki päewas, suus kättipureda ja allaneelata — mõjuwad hästi puhutuse, närwetuse ja halwa hingedõhu wastu suus.

Kadaka õli, päält määrides, mõjub parandawalt halwatuse ja külmand liikmete pääle; kadaka õli, 3—6 tilka subkru ehk supilusikatäie weega wõttes, parandab kollatõbe, kõhuweetõbe, ummistand neerusi ja sapihaigust.

Kalmus.

(Acorus Calamus L.)

Kalmus on mitmeaastane wõhaliste perekonnast pärit olem taim. Ta kasvab järwede, tiikide, laugaste, üldse kas seiswate ehk pikka woolawate wete madalail, weega üleujutatud mudaseil, mädail kaldail.

Kalmuse juurikas on roomaw, funni ühe meetri pikkune ja mehe sõrme jämedune, läbilõikes käsna kujuline, kuid kõwa, seest lumitwalge ja päält walfjas-punane.

Päältpoolt küljest on juurikas üleni mahakukunud lehtede asemeiga kaetud, kuna allpool küljel kõrwaljuured seisawad. Lehed on kalmusel pikad, lineaal-mõõgakujulised. Siswars on ühe külje pealt

teraw, teinepoolt õõnes. Siisk, mis poolikujuline, seisab warre tipus. Warre tippu, õisiku kõrwale on asetatud ka üks pikk wvertikaal leht, mis warre jätkuna wäljanäib ja õisikut külje pääl hoiab. Dield on kalmusel rohakas-kollased, kuue lehelised; tolmukaid on 6.

Rogu taim on kange würtsi haisuga.

Bilt 5. Kalmus.
(*Acorus Calamus* L.)

Arstirohuts tarwitatakse kalmuse juurikaid (*Radix, Rhizoma Calami*), mis sügisel hilja ehk kewadel warakult lootsikult ehk kaldalt harkide ja konksudega mudast wäljastatud saawad. Juurikad tulewad mudast puhtaks lo-putadada, kõrwaljuurist puhastada, 5—6 sentimeetri pikkuseiks tüteks lõigata ja kuivatada, joowitaw kuuwatuskastis. Kuuwatatult on juurikail kange würtsi hais ja tibe mait.

Kuuwatatud kalmuse juurist ajatakse lõhnaõli, walmistatakse pulbrit ja piiritustinktuuri.

Et kalmuse juure järele nõudmine suur (ka wõiks seda wäljamedada), siis tuleks igale poole wetesse, kus selleks sündsad kohad olemas, seda taime kaswama

asetada. Selleks tulewad kalmuse juurikad tükkideks raiuda ja kallaste lähedusse, umbes 5 sm. sügamusele muda sisse asetada. Besi muda kohal ei tohi aga üle 15 sm. sügaw olla.

Kalmust ei tohi kunagi aga kollase õhumõõgaga (*Iris Pseudacorus L.*) ära wahetada, mis samais kohis, wahest kalmuseiga seltsis, kasvab. Kollase õhumõõga õied on lahuseiswad, suured, kollased, kuna juurikad seest tõmmupunased ja ilma lõhnata on.

Kalmuse juure tee — 1 lood peeneks lõigatud kuitvi juuri poole toobi wee kohta — on abinõuks isupuuduse, inglishaiguse, kahwatõbe, külmtõbe, luujooksjä, neeruhaiguse, puhutuse, sapihaiguse ja südame floppimise vastu ja kui neerusi kiiremale tegevusele kihutaw wahend. Kalmuse juure tee kergendab ühtlasi ka kuupuhastust ja on rahwa seas kui rohi läbijooksu vastu tuntud. Wiimase haiguse s. o. läbijooksu juures tuleb aga teed wähesel määdul tarwitada, sest et wastasel korral just kõhu iahti teeb.

Kalmuse juure tee koirohu teega segatult on abinõu weetõbe vastu, hommikul ja õhtul pool tassi sissewõtta.

Kalmuse juure wiin on rohiks närwetuse ja kõhuwalu vastu ja parandab weega lahjendatult suud loputades hamba igemeid, kui need lahti ja walusad.

Kalmuse juure tee ehk tinktuuriga niisutatud lapid parandawad raskeid paiseid.

Roerapöörirohi.

(*Hyoscinus niger L.*)

Roerapöörirohi on ühest wäga kihwtiste taimede perekonnast pärit. Ta kasvab 50—60 sm. kõrguseks ja on üleni peenikeste karmadega kaetud, mis haisewat

raha wälja higistamad. Lehed on tal pikergused, kartwased, suurehambulised ja toorelt õige pehmed. Sied, mis taime ladwas kágaras seisawad, on kuljuse moodi, máárdinud kollased, punaste triipudega.

Koerapöörirohi on kaheaastane taim; kasvab meil müüride ááres, prügi ja sõnnikuhunnikul ja paljaks jäänud sopaseil kohil.

Pilt 6. Koerapöörirohi.
(*Hyoscyamus niger* L.)

Arstirohuks korjatakse lehti ja seemneid (*Herba et semen Hyoscyami*), millest apteekides mürgilist õli (*Oleum Hyoscymi*) ja ekstrakti (*Extractum Hyoscymi*) valmistatakse.

Et lehed, mida taime õitsemise ajal korjata tuleb, kiired nártsuma on, siis peab neid kohe pärast kogumist kuivatama.

Kuivades tõmbuwad lehed kokku ja muutuwad hallrohelisteks. Pruuniks, kollaseks ehk mustaks láinud lehed on alawáartuslised ja tulewad teiste hulgast hoolega wäljajajata.

Mida ramnufani, lámmastifurikkam maa, seda mürgisemad on taimed.

Seemned tulewad kewadel harilikul külwiajal maha teha; külvata — reas. On taimed juba üles tõusnud, siis peab arwendamise ettewõtma, kus juures taimetele wáhemalt 25 sm. wahet jáetagu.

Õsimesel aastal kasvab seemnest ainult kimbuke lehti, kuna õied alles teisel aastal ilmuwad.

Koerapöörirohust valmistatud õli ja ekstrakt on valuvaigistavad ja rahustavad abinõuna ja kui krambirohuna tuntud. Tarvitada võib neid aga ainult sellekohase arsti sedeli järelle.

Samast perekonnast on ka põldkoerapöörirohhi (*Hyoscimus agrestis*) pärit, mida ka arstirohuks tarvitatakse. Kirjeldud taimest läheb wiimane selles lahku, et ta üheaastane taim on, mitte nii liham pole ja vähem mürgine on.

Koirohi.

(*Artemisia Absinthium* L.)

Mitmeaastane taim.

Raswab kõrge, kuiva koha pääl, mäe külgedel ja põllupeenarde pääl, kivihunnikute ümber ja kraatvide kaldail. Warred on tal sirged, 60 kuni 120 sm. pikad ja üleni hallide karvadega kaetud. Lehed on kolmekordselt sulglised, päält poolt pehmete, walgjate karvadega kaetud. Sied on sinakas-kollased.

Teistest sama seltsi taimedest läheb koirohi oma kange haisu poolest lahku.

Arstirohuna tarvitatakse taime õitswaid latwu, mis pärast korjamist koge kuivatada tulewad.

Bilt 7. Koirohi.

(*Artemisia Absinthium* L.)

Roirohutee, fange — 1 lood 1 taäfi wee kotta, sissewotta teelusika aawal — mõjub hästi altkõha puhutuse, kähmatõbe, kollatõbe, kõhuuusside, läbijooksu, kramplikku oksendamise, skorfuloose haiguse, woolmete, weremaesuse ja isupuuduse wastu.

Roirohutee, harilikutee kanguuses, kuni 1 toop päewa kotta tarwitades — on rohukõs külmtõbe ja kramplikku kuupuhastuse wastu; hõlbustab üldise kuupuhastust ja parandab, 2 kuni 3 korda päewas pestes, nõrku rähmaseid filmi.

Roirohutee kange heinputke teega segatult mõjub hästi wõhjatõbe pääle.

Roirohuteinktuur — 1—3 gr. 3 korda päewas — parandab kõhumahlu ja on rohukõs kõhukramptide wastu.

Roirohutee ja kibuwitsa tinktuur segatult — 25 — 30 tilka, 2 korda päewas — mõjub kosutatwalt pärast kõhuhaigusi.

Roirohutee mahl — 1 teelusika täis päewas weega — mõjub hästi skorbuuti ja luujooksja haiguste juures.

Kollad,

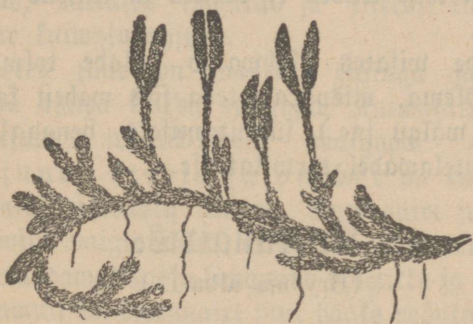
kuuse-, nõia- ehk karukollad.

(Lycopodium L.)

Kollasid on mitmetelseti olemas. Meie metsades wõib aga leida: kuuse ehk nõiakollasid (Lycopodium Clavatum L), kaetserohtu (Lycopodium annotinum L.) ja ungrurohtu (Lycopodium complanatum L) Nad kasvawad kõrgetel nõmmedel ja fuitwa maapinnaga metsades. Warred on neil kõigil roomamad, alati haljad ja pea kogu ulatuses hartwade juurtega maa külge tinnitatud.

Lehed on kahel esimesel seltsil ühesuurused, nahkjad, karwased, kuna wiimasel seltsil nad nagu suuruse poolest väga mitmesugused ja soonelised on; ka katawad nad warfi ainult kahelt küljelt, mille tõttu taim siis ka nagu kahetahuline wäljanäib.

Pääd (eospaunakeste kogud) on esimesel seltsil harilikult paaristiku, 2—4 koos ja seisawad kaunis pikkade warte otsas; teisel seltsil on aga iga wäändharu otsas ainult üks pää, mis otse, ilma warreta wäände külgi finnitatud on. Kolmanda seltsi (*Lycopodium complanatum* L.) pääd erinetwad teisest oma pikkuse poolest.

Bilt 8. Kollad. (Lycopodium L.)

Arstirohuna tarwitatakse: kogu maapäälsel taimelise osa ja walminud kollade tolmu (eoseid ehk spore), mida pääd sisaldawad. Korjata tuleb taimi mai lõpul ja juuni kuul; kuiwatada hästi läbitõmbawas, wilus kohas, alalhoida kivistnõudes.

Tolmu ehk eoseid tuleb koguda järgmiselt: Kollade pääd saawad augusti lõpul ehk septembri kuul ärakorjatud ja kas paberil ehk linasel riidel päikese kätte sooja kohta kuiwama pandud. Kuiwand pääddest on hõlbus

tolmu õõrumise teel kätte saada. Et tolmu taimed
õõrjast puhastada, selleks tuleb see läbi tiheda juus-
sõela ehk hõreda riide lasta.

Arstirohuna tarvitatakse kollade tinktuuri (Tinct.
Lycopodii e- Herba), mida krampliku kusefinnioleku
korral laste juures ja põie katarri korral täisealiste
juures antakse.

Kollade tolmu (eoseid) tarvitatakse keedise näol
põie haiguste korral, wahest aga ka piiritus tinktuuri
näol (Tinct. Lycopodii), eriti haiguse incontinentia
urinae korral.

Kollade tolmu saab apteekides ka pillide pääle,
et nad üksteise vastu ei õõruks ja kuiwad seisaksid,
raputatud.

Tulde wisates plahwatab kollade tolmu heleda
tulena põlema, mispärast teda siis wahest ka heleda
walguse (wälgu jne.) sünnitamiseks bengaal pulbri
asemel näitelawadel tarvitatakse.

Koeranairis.

(*Bryonia alba* L.)

Mitmeaastane taim. Kaswab metsas põõsaste
wahel, eriti hääweelega aga aia ääres. Tal on suur,
liham nairitujuline juur, mis sageli kahharuline.
Päält on ta kollakas, pügalaline, jeeft walge, mah-
lakas. Juurikast tõuseb mitu roomawat karmast wart,
mis kunni 3 meetri pikkuseks kasvawad. Lähedal
seiswast asjust haarawad nad köitmeraagude abil
tinni ning ajawad siis nagu humaladki üles. Köit-
meraod aietsewad lehtedega wastastiffu.

Lehed on tõusew-ringilised, pikarootsulised,
südamekujulised, 5 hõlmalised. Ühe ja jellesama taimed
küljest wõib ka heisuguseid õisi leida — tolmuks.

õisi ja emakõisi; koeranairis on kahesuguste õitega ühekojaline taim. Dite kroonlehed, mida mõlemi õie juures viis, on rohelaswalged ehk kollakad. Marjad on algul rohelisted, walminult aga mustad, kolmepesalised. Seemned on munajased, fortsund kes- talised, mustad; igas pesakeses on harilikult 2 seemet.

Sitseb koeranairis juuni kuul.

Rogu taim on mürgine.

Arstirohuliseks otstarweks tarwitatakse koeranairi juuri (*Radix Bryoniae*), millest ekstrakti ja piiritustinktuuri walmistatakse. Korjata tuleb juuri sügisel. Juured saawad maa seest wäljakaewatud, puh- taksepestud, rattaiks lõigatud ja kiiresti kuiwatatud (soowitaw kuiwatusahjus).

Toores juur on wastiku haijuga ja südant pöörutama ajawa kibeda maiguga. Kuiwatatult on ta aga haijuta, wastik-kibeda maiguga. Koera- nairi juure keedis ja pulber on kui abinõu kõhu finnioleku wastu tuntud. Koeranairi juure eks- trakt ja wiin waigistawad, wähesel määdul tarwitades, walu, parandawad kopsu limanaha põletikku ja kaotawad kõha. Samuti on koeranairi juur hääks rohuks emakoja werejooksu wastu. Tarwitamisel oldagu aga määdu- kad, sest et muidu kergesti kihwtituse saada wõib.

Kihwtituse tundemärgid: oksendamine ja pasan- damine, krambid.

Wastuabinõuks kihwtituse korral on kange oafõhwi ja soe wann, limarikkad keedised ühes opiumiga.

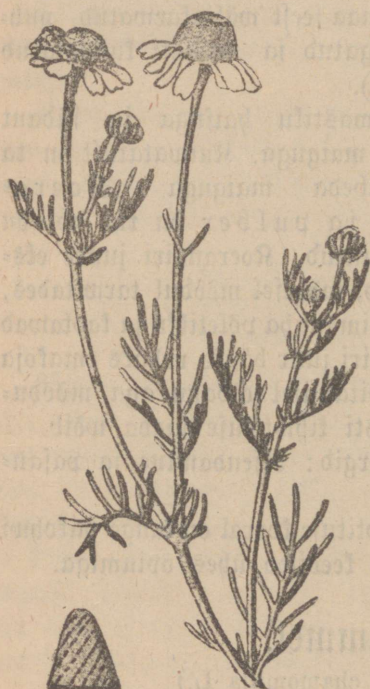
Rummel.

(*Matricaria chamomilla* L.)

Rummelid on kahte seltsi, nimelt walge õitega (*Matricaria chamomilla* L.) ja roheliste õitega (*Mat-*

ricaria discoidea DC.) Meie maal on pääasjalikult viimane laialillogunenend (kaswab teede, tänavate ääri, majaaniseil jne.), kuid et selle taime arstlised alad mitte veel järeluuritud pole, ja et apteekidesse ainult walge õitega kummeli õisi ostetakse, siis mõiks seda ainult oma tarwiduseks korjata, kuna müügi jaoks esimest (*Matricaria chamomilla* L.) — walge õitega kummelit kaswatada tuleks.

Walge õitega kummel on kange magusa würtsi haifuga üheaastane taim. Wars on tal haruline,

Pilt 9.

Kummeli oks loomulikus suuruses.
(*Matricaria chamomilla* L.)

lehed — kahelordselt sulglised, lehelaba osad — lineaalsed-terawad. Sied on koondatud korwikuks. Närmised — keelõied korwikus on walged, pahurpidi pöördud, kuna sisemised, toru ehk putkõied, kollased on. Die (korwikese) põhi on pifer-gune, kuhiku kujuline ja seest õdnes. Reed on ühtlasi tunnused, mille järele seda taime kerge teiste samasuguse wäljanägemisega taimede (*Matricaria inodora* L. — ilma lõhnata ja *Anthemis gofula*, mille korwiku põhi umbne) hulgast eraldada on.

Rummel armaštab fergət, liiwakat maad ja wõimalikult madalat harimist. Külwata tuleb ferge äkke alla, ehk kui maa enne seemendamist äestud — siis rulli alla.

Seemet läheb ühe desšatini kohta ainult 1 nael.

Rummel kasvab õige jõudsasti, nii et kahesandamal nädalal pärast külwamist juba õitsema hakkab.

Korjata tuleb õisi iga päew. Korjata võib aga ainult kuiwa ilmaga ning ainult wärskelt lahtilöönd õisi.

Et käsitsi korjamine liig palju aega nõuaks, siis toimetatakse seda tööd harilikult sellekohaste raapidega, mis puust ehk paksum plekist.

Kuiwatada tuleb õisi wilus, hästi läbitõmbawas kohas ehk sellekohases kuiwatuskastis. Kuiwama laotatagu õisi õhufeste kihtidena, nii et nad mitte soojaks ei tõmbaks, mille tagajärjel õied oma arstirohulise wäärtuse kaotaksid.

Et õite korjamine ja kuiwatamine kiirelt peab läbiwiidud saama, siis tuleks kummeliid järkaatwal külwata, nii et warasema külwi õitsemisaja lõpp hilisema külwi õitsemisaja alguga kokku langeks.

Kuiwatatud kummeli õied on hõlpsad niiskuma ja sellepärast peab neid, esiteks, kuiwa ilmaga pakki-
ma ja, teiseks, ka kuiwas kohas alalhoidma.

Vääle teeks tarwitamise ajatakse kummeli õitest weel ka kummeliõli (*Oleum Chamomillae*), mida kuiwatatud õites ligi 0,9 protsenti sisaldub ja mille puud weel 1916. aastal üle 2000 rubla maksis.

Juhatus tarwitamiseks:

Rummeli teega pesemine parandab wilsalt paranewad haawad ja külmetamisest tulnud hambawalu (suud sooja teega sageli loputada).

Rummeli tee on abinõu emafakrampide ja sisemise palawuse vastu ja kui krampsi waigistaw abinõu üldse tuntud. Et kummeli tee higistama ajab, siis on soovitaw seda ka külmetuskorral juua.

Rummeli tee raudrohu teega segatult on kosutawaks wahendiks (üks toop päewa kohta) kõhnadele ja weremaesetele.

Range kummelitee (1 supilusika täis õisi 1 tassi wee kohta, palawalt tõmmata lasta, kuid mitte keeta) on abinõuks kõhukrampide ja puhutuste vastu.

Soe kummeliõiepuder aitab puhta linase rätikuga ehk kotikesega pääle pannes hamba paise ja kõwa paistetuse korral.

Käoking.

(*Aconitum Napellus* L.)

Pilt 10. Kollane käoking.
(*Aconitum Lycoctonum* L.)

Tulikõieliste perekonnast pärit olem taim.

Raswab lõunapoolseis mais, mägedel, kõrgemal aruheinamil, metstufis. Meil metstufis olekus harwa leitaw, kuid on kui ilutaim aidades tuntud.

Et paljud taimed aias kaswades olluste poolest, mis neil arstirohulise wäärtuse annawad, märksa kehewemaks jääwad ehk sootumaks kõlbmatuks muutuwad, siis tarwitati meil kuni wiimase ajani ainult

metsast korjatud kääkingataimi. Lääne Euroopa riik-
ses aga, kus arstirohutaimede asjandus laiemal alu-
sel seisab, tarvitatakse ka aias ja põllul kasvatatud
taimi. Kasvatatakse kääkinga taimi wilus seiswa ja
mitte just rammuse maatüki pääl, siis wastawad nad
omas väärtuses täiesti metsast korjatud taimile.

Kääking on mitmeaastane taim. Kui taime üles
tõmbame, siis leiame iga warre alt kaks nairikuju-
list juurt. Lehed on wiieldikelised; õied, mis 60
— 150 sm. pikkuste warre otsas tihedas salgas sei-
sawad, on tumesinised ehk kollased ja tuletawad omas
pealmises osas kiiwrit ehk mütsikest meele.

Ditseb augusti ja septembri kuudel.

Juuris ja õitsmise ajal korjatud lehis ja õis-
salgus leidub rohkesti wäga fihwtist ollust aconitii-
num'i mida ainult õige wäikseis osis — 0,0002 —
0,0005 gr. õöpäewa kohta — pillide ja tinktuuri
näol raskeil närmipõrutus- ja jooksjahaigus- korral
waluwaigistamiseks sisse antakse.

Juured tulewad sügisel, kui lehed juba kiiwama
löönd, ehk kewadel, enne noorte lehtede ilmumist, maa-
seest wälja kaewata. Korjamise juures tuleb silmas-
pidada, et iga warre all kaks juurt on: üks wana,
pruuni koorega ja teine noor — walfjas. Arstirohu-
liseks otstarweks kõlbawad ainult wiimased.

Kuimatada tuleb juuri kui ka lehti ja õisi kii-
relt, 16 — 20 kraadilise soojuse käes, hästi läbitõm-
bawas (sootitaw pimedas) kiiwatuskastis. Hästi kii-
watatud juured on hallikaspruunid ja omandawad kort-
sutõmbund poolide fuju.

Et wäärtuslikud ollused kiiwatatud taimeosist
kergesti wälja wõitwad auruda, siis tuleb juuri, lehti
ja õisi kindlalt, peetagu meeles — plekknõudes alal-
hoida. Ümberkäämise juures oldagu ettewaatlik. Alal-

hoida mõib kuiwatatud taimosi ainult 1 aasta. Rauem feistes kaotawad nad oma wäärtuse.

Kaswatada mõib kääwingi juurist ja seemneist. Suurendada istandust on sündsam jaotamise teel. Istutamisel, mida hilja sügisel ehk kewade wara ette tuleb wõtta, lõhutagu pööšas nii katti, et igasje mätasje 3—4 juurt jääks. Wäga hää on, kui istutamisel mullale pijut mädand puulehti seffa segataks, mis taimed loffawalt kaswama ajab. Mitte milgil tingimisel ärgu aga wäetamiseks wärsket sõnnikut tarwitatagu, mis taimed kauemaks ajaks pödema paneb.

Seemned tulewad kewadel wara tagawara peenraile maha külwata, kust nad sügisel, iga taimele 45 sm. wahet jättes, ümber istutagu.

Seemneist kaswatatud taimed on esialgu nõrgad ja õitsewad alles kolmandal aastal.

Käpad.

(Orchis L.)

Meie heinamail ja hõredamais metsis kaswab rohkesti purpurliste, lillade ja walgete õitega käpaliste perekonnast pärit olewaid taimi. Need kõik on tulusamad arstirohud.

Kõiki arstirohuts tarwitatawaid käpalisi taimi mõib kahte liiki jaotada: ümarmugulalisi ja sõrmugulalisi. Ümarmugulalistest olets nimetada: kaheleheline kääkeel (*Platanthera bifolia* Richt ehk *Habenaria bifolia* R. Br.), jumalalakäpp (*Orchis mascula* L.), hallkäpp (*Orchis militaris* L.), arukäpp (*Orchis Morio* L.) ja sõrmugulalistest — kuradikäpp ehk juudakäpp (*Orchis maculata* L.), laialeheline käpp (*Orchis latifolia* L.) ja päris Jeesuse käärohi (*Gymnadenia conopsea* R. Br.)

Reist on ainult esimene, kabelehine käoheel — walgete õitega, kuna teised kõik kas purpurliste ehk lillade õitega on.

Kõik nimetatud ümarmugulaliste käpaliste õied on nibaga, kuna sõrmugulalistil nad ilma nibata on.

Rui sügisel käpeline taim maa seest väljakaevata, siis leiame tema warte alt, nagu käokingalgi, kaks mugulat: üks pruuni ja teine walfja koorega. Pruuni koorega mugul on wana mugul, mis, nagu wana kartulasti, äramädaneb, kuna walfjama koorega mugul talwe rahulikult üle elab ja järgmisel aastal kasvama hakkab. Suwel, taime kasvamise kestusel, wõrjub selle mugula kõrwale lühikeste warrekeste otsa jälle uus noor mugul, kuna ületalwe eland mugul pruuniks läheb ja kas juba sügisel ehk järgmisel aastal (käpalised on mitmeaastased taimed) mädaneb.

Arstirohuks kõlbawad aga ainult noored, walfjakoorega mugulad, mis hilja sügisel maa seest väljakaevata, mullast puhtaks loputada ja kuiwatada tulewad.

Et mugulad hõlpsamini kuiwaksid (need tulewad termelt kuiwatada!), siis soowitatakse neid pärast puhtaksloputamist märjiga ehk koriga keewa wette kasta.

Kuiwatada oleks kõige sündsam muidugi kuiwatusaparadis, kastis, kuid kui see wõimatu, siis tulewad mugulad nõõri ajada ja kas pliidi, lõõride (sooja müüri) ehk ahju läheduses kuiwatada.

Kuiwatatud mugulad (*Tubera Salep*) sisaldawad eneses kunni 78 protsenti limast ollust ja 20 kunni 27 protsenti tärklisist. Mida rohkem limast ollust mugulad sisaldawad, seda wäärtuslikumad nad on.

Ruivatatud k paliste mugulad saavad apteekides peeneks jahvatatud ja siis saadud jahust libedamailgulist keedist valmistatud, mis h aks abin uks kangete m rkide l bi saadud kihwtituste vastu ja rohuks k hulahti-oleku vastu on.

W ga sageli kirjutavad arstid seda rohtu kui pehmendavat abin u laste mao ja soolte katarri koril ja k hulahti-oleku vastu.

K paliste suurt arstirohulist t htsust filmas pidades, tuleb k ll soojalt nende taimede kultiveerimist meie maal soovitada. Selleks otstarweks k lbaksid Jeger'i  petuse j rele k ige paremini lehtmullaga rammutatud niiskepoolsed maat kid. Ei peaks aga lehtmulda saadawal olema, siis w ib ka laudas nnikut tarvitada, kuid n udega — et maa w hemalt aasta enne taimede istutamist rammutatud oleks.

Maaha tulewad panna mugulad s gisel, 7—9 sentimeetri s gawusele. Hoolditsemine taimede eest p llul on harilik ja seisab umbrohu h witamises ja muldamises.

On k paliste istandus juba olemas, siis on seda k ige s ndsam nii ekspuateri, et igal s gisel ainult üks neljas osa istandusest  leskaewatakse, kuna $\frac{3}{4}$ kaswama j etakse. Sell teel tuleb iga aasta hulk taimi iseseemendamise teel juure. Ka tuleb iga aasta uut maad, w hemalt selle w rra, kui wana  leskaewatakse, taimede alla w tta, istutamiseks  leskaewatud maat kilt saadud k ige w iksemaid mugulaid tarvitades, mis harilikult wiimasel aastal kaswand taimede mugulad on.

Röömned.

(Carum Carvi L.)

Röömen on meile kui kõige harilikum sarikaliste perekonnast pärit olem taim tuntud. Ta kasvab põllupeenrail, teede ja kraavide ääriil jne.

Varre pikkus on 30—60 sm. Siisik seisab mitmest väiksemast sarikast koos, mis kokku ühe kogu sarika moodustavad.

Sied on valged. Lehed — kitsad, kolmekordselt sulglised, pikkade, teravate, lineaal-hambukejiga. Seemned on pikergused, tõmmukad, 3. harjaga selja pääl.

Röömne seemneist aetakse kergesti ahtumat (aurawat) k ö ö m n e õ l i (Oleum Carvi), mida põllul kasvatatud seemneis 8—9 protsenti siialdub.

Apoteekides valmistatakse röömne seemneist (Fructus Carvi) röömne wett, mis hästi mao seedimistegemuse pääle mõjub.

Et põllupeenrail, teede ja kraavide ääriil kasvawad taimed ainult kõhnu ja poolwalmind seemneid annawad, siis tuleks röömneid suuremal määral põllul kasvatama hakata, nii et pääle siiseturu nõuete rahuldamise ka röömnete wäljavedu wõimalikult saaks.

Röömen kasvab igaiuguse põllumaa pääl, kuid parimat saaki annab ta siiski sarikal ja enamwähem niiskel põllul. Ta armastab sügawalt haritud ja üle aasta rammutatud maad.

Seemet läheb ühe tessatini pääle 20—40 naela, kus juures reaskülw muidugi soowitawam oleks. Külwata wõib kas kewadel — suwimiljadega ühel ajal — ehk jälle sügisel — ruffikülwi ajal.

Et kewadise külwi juures suurem osa taimist alles järgmisel aastal wilja kandma saab, siis tuleb

Jügist külwi paremaks lugeda, mis juba esimesel aastal täielikku lõikust annab.

Kewadel tuleb kõõmne põldu äestada : see ajab taimed hooglamalt ja lopsakamalt kasvama.

Pääle reas- ja laiali-külwi võib kõõmneid ka falkadena külwata. Mättafirme ehk labida abil saab külwiks walmis haritud põllu pääle iga 40—60 sentimeetri maa pääle umbes supitaldrefu juurused asemekesed aetud, kuhu siis seemet, iga asemekese pääle umbes pool sõrmkübara täit — maha külwatakse.

Tugewamad taimed annawad niisuguse külwi juures lõikust juba järgmisel aastal, kuna nõrgemad taimed aga alles teisel ja ijegi kolmandal aastal õitsema ja wilja kandma saawad. Pääle selle tuleb weel iga aastaga palju tainri mahapudenend seemneist juure, nii et ühefordne külw termelt 5 aastat järgimööda lõikust võib anda. Et maa selle aja wältusel juba söödiks muutub ja ära rohtub, siis peab põld tingimata üleskiintud saama.

Udalik võib kõõmne põllul jügistel, ilma et lõikus selle all vähemutki kannataks, loomadega ära söödetud saada.

Rokkupanna tuleb kõõmne põld enne täielikku walmimist. Kõõmned saawad põllult kas sirpidega ehk jälle masinate abil äraldigatud, wihkudesse köidetud ja mõneks ajaks wäljale rõukudesse seisma jäetud.

On kõõmned rõukudes juba kuitwama lõõnd, siis tulewad nad põllult ärawedada. Kõõmned on õige ferged pudenema ja sellepärast peab wedamist hommikuti lastega toimetama, kus juures koormad riiega ümbert finni katta tuleksid.

Desjatini maa päält saab umbes 60—70 puuda seemet.

Ragu juba mainiſin, mõjub kõõmne weſi hästi mao ſeedimistegevuse pääle ja ſellepärast tuleb nähtuſt, et meil maal ſageli kõõmneid leima hulka pannaſe, ainult terwitada ja ka teiſtele ſoovitada.

Kõõmne tee on kui hää söögisu ärataw ja terwiſline jook ja kui rohi ſeeſt täiſajaniſe waſtu tuntud.

Kõõmne ſeemne aur — 5 gr. toobi wee pääle — parandab kõrwa katarri, kuna kõõmneid li päältmäärides algawa inglilhauguſe waſtu on.

Leefikas.

(*Arbutus Uva ursi* L ehk *Arcostaphylos Uva ursi* Spr.)

Leefikas on väike, puiste okjadega kanarpikuliste perekonnast pärit olew pöõſastaim. Kaswab kuiva, liiwase maapinnaga männimetsis. Tal on palju ſar-

naduſt pohlakaga, kuid teda võib ſiiski hõlp-
ſaſti wiimafeſt lahuta-
tada. Leefika warred on
pikad, maa pääl la-
mawad, kuna pohlakal
nad püſiwad on. Lehed
on leefikal plingid,
nahtjad, ümberpöõrdud
munakujulised, päält-
pool tumerohelised, ſü-
gawjoonelised, altpoolt
wõrgulised, waltjamad
(waata joonistuſ!),
kuna pohlakal nad
omaalſed ja altpoolt
tumeda täpilised on.

Bilt 11. Leefikas. (a. b.)

(*Arbutus Uva ursi* L)

c — leefika leht; d — pohla leht.

Died on leesikal roosakad, jalgaks koondatud, marjad — punased, pohlakate suurused, kuid seest kuivad, ja hused.

Arstirohuks tarvitatakse leesika lehti (*Folia Uvae ursi*), mis ritsmise ajal korjata ja kuivatada tulevad, ja õisi. Kuivatatud lehed ja died on soolakas-fibeda maiguga, kus juures died lehist märkja kangemad on

Kuivatatud leesika lehist valmistatakse rohku *Decoctum foliorum Uvae ursi*, mis hääks abinõuks põie katarri vastu on. Sama hästi mõjub ka leesika lehe teedis, mis pääle selle hääks abinõuks neerude werejooksu vastu, kuid korraga mitte palju võtta, sest et suured portšionid südame pahaks teevad ja ofele ajavad.

Lina.

(*Linum usitatissimum* L.)

Lina seemne pudes on lapiga pääle pannes paistetuse ja paiste vastu.

Lina seemne tee on (1 supil. 1 tassil wee pääle) ummuksuse vastu, kuna lina seemne õli kõhu ägedalt lahli teeb.

Lina seemne õli lubjaveega pooleks on rohuks värskete põlend haavade vastu

Maarjasõnajalg.

(*Aspidium Filix mas* Villd).

Sõnajalgu on väga mitmet feltsi, kuid maarjasõnajala, mida ainuüksi arstirohuks tarvitatakse, võib harjund film kobe juba eemalt palmi meeletuletava lehestikuga äratunda. Ta kasvab wilus, suure, kuid mitte paksu, sega metsa all. Armastab terget, huumusrikast (rammusat) maad. Lehed on tal pikad,

fulglised. Leherootsüd — tugewad, pääle ühe külje (tahu) — ümargused ja üleni pikkade pehmete, pruunikarwa soomuseiga kaetud. Juurikas on roomaw, tugew, sõrmline, altpoolt küljest waadates — nagu keermeline. Juurika sõrmekehesed on ka, samuti kui leherootsüdki — soomuseiga kaetud.

Kui sügisel sõnajala lehe alumist külge waadata, siis leiame säält palju pruune täppe. Need on eospaunakesed. Maarjasõnajalal on nad neerukujulised ja seisawad paaridena (tähtis tunnus).

Arstirohuks tarwitatakse juurikaid, millest ekstrakti ja pulbrit valmistatakse. Juurikad tulewad sügisel, nii septembri kuul maa seest wälja kaewata, sõrmed küljest lahti lõigata, pruuniks läind osad, niihästi sõrmil kui ka juurika südameil, mahalõigata, soomuseist puhastada ja wilus hästi läbitõmbawas kohas (kui wõimalik aga, siis kuivatuskastis) kuivatada.

Säärانىs kallid on lehtnutid, mis järgmisel aastal lehiks wõrsuwad ja sellepärast tuleksid nad lahus turule saata.

Et Gestimaa arstlise sõnajala poolest rikas (iseärانىs rohkesti leidub teda Matskitwi ümbruses) siis wõiks teda

ka wälja wedada, eestkätt Wenemaale, kes sõnajala juurt iga aasta 2000 puuda ümber ära tarwitab.

Bilt 12. Maarjasõnajalg.
(Aspidium Filix mas Villd)

Sõnajala juur, (*Rhizoma Filicis maris*), kui ka ekstrakt (*Extractum Filicis maris*) on tuntud rohi lint- ehk paelusfide vastu, kuid oma mürgiluse tõttu võib seda ainult sellekohase arstise deli järelle tarvitada.

Maasap harilik.

(*Erythraea Centaurium Pers.*)

Emajuureliste perekonnast pärit olev kaheaastane taim. vars on tal neljatahuline, file, ülemises osas haruline, 15—30 sm pikk. Lehed, millest alumised maapinnale kimbukeseks koondatud ja ülemised vastaspaarena varrile asetatud, on kaunis pikerguse munakujulised. Sied on heleroosad, harva valged. Maasap kasvab kuiwil haruheinamail, põllul kraamide, teede ja kivi-hunnilute ääres. Arstirohuts tarvitatakse tema lehti ja õitsmaid latwu (*Herba s. summitates Centauri minoris*), mis õitsmise algul korjata ja hästi läbitõmbamas kohas kuitatada tulewad.

Pilt 13. Maasap.
(*Erythraea Centaurium L.*)

Korjamisel saavad taimed juuriga maast ülestõmmatud, kimbukesiks köidetud ja nii nõõrile kuiivama asetatud.

Maasapi tee — $1\frac{1}{4}$ loodi ühe toobi wee kohta, võtta supilusika aamal — on isupuuduse, maolimastuse, nõrga seedimise ja maokatarri tagajärjel tekind ummukuse vastu; rahva seas pääle selle kui abinõu altkeha walude ja kollatõbe vastu tuntud.

Maifellufe.

(*Convallaria maialis* L.)

Bilt 14. Maifellufe. (*Convallaria maialis* L.)

Maifellufe on mitmeaastane asparliste perekonnast pärit olew taim. Ta kasvab paraja niiskusega ja huumusrikka maapinnaga metsades põõsaste wahel. Tal on kaks pikergust lehte' mille kaenlast üks pikk

õiemars wälja ajab. Maa sees on maikellukesel juurikas mis mitme-haruline.,

Iga haru otsast ajab maaalune juurikas kewadel kaswud maapääle wälja, kus juures haruotsast aga ise edasi kaswama saawad. Järgmisel kewadel ajawad juurika harud jällegi kaks lehte maa pääle, kuid õitsma see taim harilikult ei hakka. Möödub paar-kolm aastat, enne kui maikellukese juurika harude otsa sügiseis pungad wõrjuwad, mis eelmiste aastate pungadest märkja suuremad ja millest järgmisel kewadel taimed kaswawad, mis õitsema hakkawad. Maikelluke ei õitse mitte iga aasta, mille tõttu siis ka õiteta taimi alati õitsemajst taimist rohkem leida wõib.

Wärskelt korjatud maikellukeste õitest walmistatakse piiritustinktuuri (*Tinctura Conv. maialis, Essentia Convallariae*), mis arstiteaduses kui rohi närwetuse ja südamefloppimise wastu tuntud on (10 — 20 tilka supilusika täie weega 3 korda päewas wõtta, mitte rohkem).

Maikellukeste juurika keedis on rahwa seas kui õfjele ajaw ja neerusi kiiremale tegewuiele wirurgutaw abinõu tuntud. Et maikelluke aga mürgine taim on, siis oldagu tarwitamises ettewaatlik.

Tinktuuri walmistamisel wõetagu värskleid õisi, õõrutagu need portiellannõus hästi puruks ja wala-tagu 70 protsendilist piiritust, mida iga 1 osa õite kohta 5 osa wõtta tuleb, pääle. Et selget tinktuuri saada, selleks tuleb saadud segu, kui see mõni tund seisnud, ärakurnata ja läbi 2 — 3 kordse kuimatus-paberi lasta.

Et maikellukesed ka aias väga lohkawalt kaswada wõiwad, siis peaks küll iga lillearmastaja vähemalt

paar-kolm pöölastki jeda kaunimat taimet oma ainsa alla ehk aeda peenrale istutama.

Maiskellused armastavad kerget, hästi rammutatud ja wilus seiswat maad. Istutamisel, mida sügisel ette tuleb võtta, lõhutagu juurikas nii katti, et iga osa külge vähemalt üks lehtpung jääks. Edaspidine hoolitsemine on samasugune, nagu teistegi liljede juures. Maiskelluse taimi võib ka potis seemneist kasvatada, kuid see tee oleks liig pike ja tülikas.

Mesikas kollane.

(*Melilotus officinalis* Desr.)

Kollane mesikas on kaunwiljaliste (liblikõieliste) perekonnast pärit ja sirgewarteline, 50—100 sm. pikune kaheaastane taim.

Sied on mesikal pöörisõieliselt koondatud, ripuvad, kollased. Lehed on kolmiklehed, piirut pikerused ehk pirnikujulised, (õigem ümberpööratud munakujulised), saetud äärtega.

Kaswab mahajäetud kohil, teede ja kraawide ääri ja leppmõsrikes. Võib häa eduga põllul kasvatatud jaada. On ühtlasi ka meetaim.

Arstirohuliseks otstarweks forjatakse taimet õitswaid latwu (*Herba s. Summitates Meliloti*), kus juures kuivatamisel warre osad kõrvaldada tulewad.

Kuivatatud pääst omandab taim häa wärske heina lõhna ja fibejoolaka libeda maigu.

Mesikas sisaldab mitmesuguseid happeid. Muuseas valmistatakse talt plaastrit patsete peäle.

Mänd.

(*Pinus silvestris* L.)

Männi tüvest saadakse kuiwa destilleerimise juures waiwu, terpentiini, kamfoli jne. Männi okkaid ajatakse eeterlist männi õli ja ekstrakti, mida arstid mõnesuguste haiguste korral wannitamiseks hülka kirjutawad.

Kewadel korjatud noorist männi kaswudest valmistatud tee on abinõu rinnahaiguste (ka tiisikuse) vastu.

Näär harilik.

(*Pimpinella Saxifraga* L.)

Mitmeaastane, puiste, kuni 60 sm. pikkune sarrilõeline taim. Kaswab aruheinamail kiwide ja põdsaste ääres, harwus lehtmetsa tules, kraawide kaldail ja kuhjalawa asemel. Esimesel aastal wõrsub seemnest ainult kimbute lehti, kuna õied alles üle aasta wanaks saand taimil ilmuvad. Lehed on talrootsulised, paaritajulgised, kus juures ülemised kolm lehelaba osa — kaks wiimast paarislehekest ja lehetipul seisew ükshil leheke — kolmiklehe moodustawad. Lehelaba ääred on jaetud, õied — walged, kogusariks koondatud.

Arstirohuliseks otstarweks tarmitatakse juurikaid (*Radix Pimpinellae*), mis terawa würtsi maiguga.

Nääri juur ja selle tinktuur on arstiteaduses kui rohi kopsufatarri vastu tuntud.

Nääri juure tee on rahwa seas kui abinõu hingeldustõbe umistand ja limastund kopsude, kõha ja kõhu limastuse vastu; ka puhastab nääri tee põit.

Nääri juure tee (1 lood 1 klaasi wee pääle, iga tund supilusika täis wõtta) on rohiks neeru kiviide ja weetõbe vastu, ja kui kuupuhastust hõlbustam wahend üldse tuntud.

Nääri tinktuur (10—12 tilka teelusika täie wee pääle) on abinõu kähisemise ja närwetuse vastu.

Niisked nääri tee lapid ja pesemine parandab lahtiseid haavu.

Näfiniin.

(*Daphne Mezereum L.*)

Wäike, õige aegamööda kasvaw põõsas. Oksad on kerpikese kujulised. Oksste koor on hallpruuni täppe-line. Lehed on pikergused, siledad, terveäärelised, 4—7 sm. pikad ja 1—2 sm laiad, tõusewringiliselt

okste ülemistesste oks-
sadesse koondatud.

Õied on kest-
mise suurusega, hää
lõhnalised, roosad,
harwa walged, 2—
3 tükki koos. Õit-
seb kewadel õige
wara, juba aprilli
lõpus, enne lehtede
ilmumist. Marjad
on munajased, mah-
lakad, helepunased,
walgedielised—kol-
lased. —

Bilt 15. Näfiniin.

(*Daphne Mezereum L.*)

Witatakse näfiniine koort (*Cortex Mezereis*, — *Thymeliae*) ja marju (*Semina Cocognidii*). Koorrest wal-

mistatakse apteekes rohtu Exutorium, mis kui kõige
wähem walu sünnitaw naha alla kiskuw abinõu tun-
tud on.

Näsiiniine marjad on väga mürgised.

Nõges.

(Urtica).

Nõgeseid on kahte selti — raudnõges (Urtica
urens L.) ja suur ehk kõrwenõges (Urtica dioica L.).
Esimene neist, raudnõges, on üheaastane taim.
Ta kasvab 30 sm. pikkuseks. Lehed on tal teraw-
hambulised; kogu taim on tihedalt terawate kõrmeta-
wate karwakesiga kaetud.

Suur- ehk kõrwenõges on aga mitme-
aastane, 30—120 sm. pikkune taim. Tema lehed
on wäiksemate hambakesega, kuna kogutaim palju
nõrgem kõrmetama on. Ka on juurel nõgesel pikad
roomawad juurikad, kuna raudnõgesel otse maa sisse
tungiw juur on. Mõlemad taimed on kui kõige hari-
likumad umbrohud aias ja hoonete ümber tuntud.

Arstirohuliseks otstarbeks tarwitatakse mõlemaid
taimi. Korjata tuleb õitswaid latwu, seemneid ja
juurikaid, millest teed ja tinktuuri walmistatakse.

Prantsuse arstid soomitawad nõgese mahla kui
antitraemorrhagicum'i sisse wõtta, eriti werekõhimise
haemorrhailise werekõhku ja suurte werewooluste juu-
res kuupuhastuse korral.

Nõgese wiin ehk nõges mees keedetult on rahwa-
seas kui abinõu hingeldustõbe wastu tuntud.

Nõgese tee kasvatab, rahwa teadmisel, juuk-
seid ja hoiab neid wäljakukkumise eest (teega pääd
pesta!)

Nõgese wee wannid on abinõuks jooksja
haiguse wastu.

Baatspuu.

(Rhamnus Frangula L.)

Baatspuu koore (Cortex Frangulae) tee (2—2½ loodi koort ½ toobi wee kohta, ½ tundi keeta) teeb kõhu ägedalt lahti ja on sellepärast kui häa rohi ummukiuse vastu tuntud; füsle võtta supilufika täie aaval.

Et kõhu lahtiolet palawiku korral teha soojust alla võtab, siis kirjutamad arstid sageli põletikkude ja palawikkude korral rohtu, mis feest lahti teeb. Nende rohtude asemel võib ka paatspuu koore teed tarvitada, mida eelpool tähendatud kanguse juures iga 2—3 tunni takka 1 supilufika täis võtta tuleb.

Et wärskte koor ofsele ajab, siis tarwitatakse seda alles kaks aastat pärast korjamist. Peaks aga waja olema wähe aega seisnud ehk wärsket, just alles kuiwand koort tarvitada, siis tuleks seda 100 kraadilise palawuse käes kuumutada; kõrge palawuse käes kaotab koor oma ofseleajawa omaduse.

Bilt 16. Baatspuu. (Rhamnus Frangula L.)

Balderjaan.

(*Valeriana officinalis* L.)

Bilt 17. Balderjaan.
(*Valeriana officinalis* L.)

Balderjaan on meie maal üldiselt tuntud taim. Ta kasvab metsraiestifel, aruheinamail, metstuke ääril, jõgede ja ojade kaldail jne.

W a r s on tal sirgejooneline, 40—100 sm. pikk ja seest õdnes. Lehed on sulglised, paarilised ja külgede poole laotuvad. Siid on väiksed, roosakad ehk kahwatu-lillad ja kilbitujuliseks pöörisõisikuks koondatud.

Juurikast, mis lühike, 1—3 sm. pikkune, harunewad kurni 8 sm. pikkuseks wõrsuwad kõrwaljuured.

Arstirohuna tarwitatakse juuri (*Rhizoma Valerianae*), millest apteekides piiritustinktuuri walmistatakse.

Juured tulewad sügisel, nii augusti lõpul ehk septembri kuul maa seest wälja kaewata, mullast korralikult puhastada ja kuiwatada.*)

Allal hoida tuleb juuri hästi kaanetud nõudes!

Rõrge, kuiwa koha pääl kasvand juured on madalal ja soosel maal kasvand juurist wäärtusliisemad.

Eh! meie metsis palderjaani küll jägedasti lei-

*) Balderjaani juuri tuleb hoolega kaswide eest hoida, sest et nad ligipääsemisel terve tagawara ära wõiwad rikkuda.

dub, kuid fiiski nõuaks tema korjamine palju aega ja lähets liig kulufaks Sellepärast tuleks siis seda hä-
dasti tarwilikku arstirohutaime, wäljamaa eeskujul,
põllul kasvatama hakata.

Balderjaani kasvatamiseks walitagu, kui wõi-
malik, kõrged, kiwised maatükid, kõrged põllud. On
maa külwi jaoks walmis, siis ajatakse põllule
madalad waokesed, millele umbes 25 sm. wahet jae-
takse, sisse ja külwatakse seeme maha. Pärast seemne
waku asetamist tuleb põld rullida.

Balderjaani istandust wõib aga ka juurte jao-
tamise teel laiendada.

Balderjaani tee on rahwa seas kui arsti-
rohi väga laialt tarwitataw ja seda mitte ilmaaegu.
Balderjaani teed kui rohtu wõib soowitada: astma,
s. o. hingeldustõbe vastu, altkeha krampide ja wa-
lude vastu, krampide vastu, mis laste juures
kõhuusfide tagajärjel tekind, harilikude kramp-
pide, langetõbe, läbijooksu, krampliku
offendamise, puhutuste, põie kramp-
pide, südame kloppimise, hüsteerija
ja weiti tantfu vastu.

Balderjaani tee jookswarohu (päris-
mailase) ja koirohuga segatult on kui hää
abinõu ärituse (ara were) ja ergu (närwi)
walu vastu tuntud.

Balderjaani tee klistiirid ($\frac{1}{2}$ —1 loodi
palderj. $\frac{1}{2}$ klaasi wee pääle) mõjuwad hästi emaka,
kõhu ja põie krampide korril.

Buju.

(*Artemisia vulgaris* L.)

Pikk, 1—1 $\frac{1}{2}$ meetri pikkune puiste wartega
mitmeaastane taim. Kaswab hoonete ja kiwihunnifute

ümber, aidade ääres jne. Lehed on tal sulgjaolised, päält tumerohelised, alt — walfjad, willased. Lehelaba on pikergune, saetud ääriaga. Sied on wäikesed, pisut pikergused, munakujulised formoied ja seisawad tiheda salgana warte ja selle harude ladmus.

Arstirohuna tarwitatakse taimede õitsmaid latwu (*Herba Artemisiae*), õitswalt taimelt korjatud lehti (*Folia Artemisiae*) ja sügisel maa sees wäljakaewatud juuri (*Radix Artemisiae*).

Buju õitest ja lehtedest walmistatud tee kergendab kuupuhastust, kui see suurte waludega on.

Buju tee ja tinktuur on kui rahustaw abinõu närwilise oleku wastu tuntud.

Bunand harilik ehk juushein.

(*Fumaria officinalis* L.)

Pilt 18. Bunand harilik.
(*Fumaria officinalis* L.)

Wäike, hallikasrohelist karwa soolakas-tiheda maiguline üheaastane taim. Kaswab kesapõldel, prügihunnikute ääres ja umbrohuna kopsa, kaali jne. peenrail. Wars on tal püstiw ehk roomaw, laialt harunend, file. Lehed — mitmekordselt sulglised. Sied — purpurlised, ja pööriseks koondatud.

Arstirohuna tarwitatakse tertwet taimede (*Herba fumariae*) wärskelt ja kuiwatatult. Ta sisaldab eneses fumariini hapet (*Acidum fumaricum*) ja fumariini (*Fumarinum*).

Wärskest taimest väljapigistatud mahl (Succus recens Fumariae) ja sellest valmistatud ekstrakt (Extractum fumariae) kui ka tee on kui isuäratus-abinõud tuntud. Tarvitamisel oldagu aga mõõdukad, sest et suuremal mõõdul võtmise korral fumariin (seda ollust sisaldub aga mahlas, ekstraktis ja tees) südame floppimist sünnitab, werejooksu tasandab ja inimese uniseks teeb.

Pärn ehk niinepuu.

(*Tilia grandifolia* Ehrh.)

Rõigile tuntud puu. Kaswab 800 ja veel enamgi aastat wanaks.

Arstirohuks tarvitatakse pärna õiji, millest teed ja ekstrakti valmistatakse.

Pärna õie tee ajab higistama ja on sellepärast soovitaw külmetuskorral juua; on ühtlasi ka wananend kõha, kopsu limastuse, weetõbe ja kahvatõbe haiguste korral kui fergendam abinõu soovitaw juua.

Sinep — walge ja must.

(*Sinapis alba* L. *Sinapis nigra* L.)

Sinep on taim, mille seemneid hulgana iga aasta küll arstirohuks, küll würtsiks tarvitatakse.

Meiemaal sinepit seni ei kaswatatud, waid ta sai pääasjalikult Wenemaalt ja teistest Lääne-Euroopa riikidest, kus seda taimet suurel määral kultiveeritakse, sisse weetud. Riitlised huwid aga nõuawad, et aineid mida maa produtseeri suudab, väljaspoolt mitte sisse ei weetaks ja sellepärast peab ka arstirohutaimede kasvatamisele, eestkätt nende taimede kasvatamisele, millele meie kliima wastaw, alus pandud saama. Ja

niisuguste taimede hulgas oleks esimeses reas ka sinep.

Sinep on ristõieliste perekonnast pärit.

Wälimuses läheb must sinep walgest selles lahku, et ta märksa pikem on ja et walge sinepi õied, wastupidi taime kasmule — ligi neli korda musta sinepi õitest suuremad on.

Pilt 19. Walge sinep.
(*Sinapis alba* L.)

Õied on mõlemil feltjil kollased.

Raunad on mustal sinepil külgpidi lihtatud, kuna walgel aga nad pea ümargused on.

Seemned on mustal sinepil — tõmmud, mustad, walgel aga — kollakas-walged ja hästi jämedamad.

Rui arstirohud on nad aga ühemäärilised.

Must sinep on meie põldel kui umbrohi tuntud. Arstirohuliseks otstarweks aga sarnased wabalt kas-

wand taimede seemned ei tõlba, sest et nad teiste ristõieliste taimedega — sinep on ristõieliste perekonnast pärit, — rõigastega, telgedega, millega nad segamini kasvavad, tolmumise läbi segatud on.

Põldkultuur (põllul kasvatamise wiis) on mõlemi taime juures täiesti ühesugune. Nad kasvavad iga-suguse maa pääl, kuid iseäranis hästi lähwad aga korda kerge, wärskelt rammutatud maa pääl. Must sinep kasvab hästi küll ka sawika maa pääl. Põld, mis sinepi alla saab külwatud, tuleb sügisel künda ja kewadel enne seemendamist harida — künda, äestata.

Rülvata tuleb võimalikult vara, nii et taimed põldkirpude ilmumisajaks, kes sinepi põldudele määratumat kahju võivad saata, tugewad oleksid. Rülwata, kui võimalik, reas, sest et siis võimalus on arwendamist — igale taimetele vähemalt 6 tolli wahet jättes, ette võtta, mis wäga tarwilik. Reaskülwi juures läheb desfatini pääle walge sinepi seemet 18 — 25 n. ja musta sinepi seemet, mis hästi peenem — 3 — 5 n. Laialikülwi korral tuleks aga walget sinepit 25 — 40 n. ja musta — 3 — 5 n. desfatini kohta võtta.

Et sinep kange pudenema, siis tuleb ta koge, kui juba esimesed kaunad walminud, koku panna.

Alal hoida tuleb seemet wäikseis osis, kastes, tonnes, suuris sawist pottes jne.

Desfatini suurune põld annab 60 — 65 puuda puhastatud seemet.

Sinepi seemneist valmistatakse fineri jahu ja sinepi õli. Jahu valmistamise otstarweks kaswatakse pääasjalikult walget sinepit, mis ilusama, puhtama jahu, annab kuna õli ajamiseks musta sinepit kultiveeritakse, mille õli kangem.

Sinepi jahust valmistatakse kanget würtsi pääasjalikult lihatoitude juure. Et „sinepi“ valmistamine aga teatud oskust nõuab, siis toon siin kohal retsepti, mille järele Prantslased käiwad:

Sinepijahu saab keemas wees ülesleotatud ja 9 — 14 päewaks kas ahju ehk päikese kätte asetatud. Pärast jeda lisatakse sinepile hääd äädikat ja peenet suhkurt (wiimast maitse järele) juure ja tambitakse hästi läbi. Saadud tainas saab nüüd sawist pottidesse asetatud ja potid päält kowasti finni pandud.

Sel kujul läheb sinep nüüd müügile. Kuid siin peab tähendama, et mida kauem sinep enne tarwita-

mist seisnud, seda parem ta maitseb. Et kibedat maiku kõrvaldada, selleks soovitatakse sinepi tainas tuliseks aetud rauda ehk hõõguvaid süsa hoida.

Sinepi piiritus ja plaaster on päältmäärides kui abinõud jooksjahaiguete ja kopsu- nahapõletiku vastu tuntud.

Surmputt.

(*Conium maculatum* L.)

Surmputt on väga kibuline taim. Vanal ajal valmistati sellest mürti, mida suruamõistetuteile juua anti; sellejärele on taim nähtavasti ka oma nimetuse saand.

Sarikaliste perekonnast pärit olev taim. Kaswab kuiradel kohtadel, harilikult põldpeendrail, kivi- hunnikute, teede ja aidade ääres ja hoonete ligidol.

Bilt 20. Surmputt.
(*Conium maculatum* L.)

Surmputt on õõnes, file, 1 — 1 1/2 meetri pikkune taim. Wars on tal ülalt haruline ja pikajoone- line, tüve poolt ümar- gune, punakas-tõmmu täpiline. Lehed on päältpoolt tumerohe- lised, altpoolt — valk- jad. Sied, mis juuli- ehk augustikuul ilmuvad, on walged.

Apteekidesse oste- takse taimelõhti ja õisi; neist valmistat- takse pulbrit, ekstrakti

ja tinktuuri, mida frampide korral walu waigistamiseks ja rahustamiseks siisje antakse. Et taim wäga kihwtine, siis ei wõi teda ise mitte tarwitada.

Korjata tuleb lehti ja õisi just õite lahtilöömise eel, kus juures nad kohe kuivatatud ja plingilt wäikeks pakifeks seotud peawad jaama.

Jämedaid lehtrootse ehk warssi ei tohi sekka wõtta, sest et need wiisad kuuwama on ja hõlpsasti hallitama wõiwad minna.

Et surmputte lehed ja õied õige kihwtised on, siis peab hoolega järel waatama, et neid kuidagi teiste korjatud taimede hulka ei sattuks.

Alalhoidma peab lehti ja õisi kuisagil hästi kindla, soowitam plekk riista sees üle aasta seisnud kaup enem tarwitamiseks ei kõlba ja sellepärast peab korjatud tagawarad kohe turule jaadeta ma. Napteekides, kus ekstrakti walmistakse, osetakse ka märskleid, kuivatamata taimi.

Tamm.

(*Quercus pedunculata* Ehrh.)

Rõigile tuntud puu. Arstirohuks tarwitatakse noori lehti, noort koort ja tõrssi.

Tammetõru kohwi, mida wähest kakaoga segatakse, on häa abinõu kroonilise kõhu lahtioleku wastu laste juures. Tammetõru kohwi kaotab kergesti söögiisu.

Tammelehist ja koorest walmistatud kange tee on abinõu tulihaawade, jalahigistamise (jalgu wees hoida), mädapaisjete ja haudund jalge wastu — pesta teega.

Tamme koore tee — $\frac{3}{4}$ loodi koort $\frac{1}{4}$ toobi wee kohta — on rahwa seas kui abinõu kõhutõbe, külmand liikmete (koore wannid), külmtõbe, kõhu lahtioleku, läbijooksu ja mõnesuguste nahahaiguste (nagu sammaspoolikud jne.) vastu tuntud.

Ra kasvatamat tammeterukohwi fonte.

Tungaltera.

(Secala cornutum.)

Rahwa seas on arvamine laiali lagunend, nagu kasvaks tungaltera wihma ja niiskuse tagajärjel wiljaterast, ja nagu oleks see rikkiläind wiljatera. See arvamine on ekslik. Tungaltera ei ole mitte rikkiläind wiljatera, waid ühe seemnese sünnitus — seen puhtawas olekus. Langeb tungaltera ehk sõehammas sügisel maapinnale, siis elab ta rahulikult talwe üle ja hakkab kewadel seemneidufesi kasvatama, mis tuule läbi rikki õitele joowad tantud. On tungaltera seemnede rikki õiele sattund, siis häwitab ta wiimase seemnesõlme ja kasvab ja areneb jälle tungalteraks.

Tungalterad sisaldawad eneses rohkel määral wäga kibwtiseid olluseid, mis, kui neid wiljas rohkesti leidub, niihästi inimestele kui ka loomadele wäga kahjulikud ja kardetawad on.

Tungaltera tagajärjeks on enneaegsed sünnitused, were soonte kokkufistikumine jne.

Aapteekides valmistatakse taast ekstrakti, tinktuuri (Extractum et Tinctura Secalis cornoti) ja muid rohte, mida aga nende mürgiluse tõtta ainult arsti sedeli järel tarwitada wõib.

Ruid mis terme inimesele kibwt, wõib teatud forral haigele rohuks olla. Nii on ka tungaltera.

Sellepärast — katsuge, põllumehed, oma wiljast tungal-
terad wälja puhastada ja wiige nad apteekesse, kus
nad teilt hää meelega kõrge hinna eest ära ostetakse.
Sellega saadate kasu eneselle ja tervele inimkonnale.

Türnpuu.

(*Rhamnus cathartica* L.)

Raswab pööjana ehk mitte suure, 1^{1/2}—4 meetri
pikkuse puuna lehtpuu metsades pöösaete wahel. Ok-
sad on tal tihedad, ristiseiswad, pea täisnurga all
paaridena harunewad, kus juures harunew oks hari-
likult terawa ja kõwa okkaga lõpeb. Koor on hall
ehk punakaspruun. Noored kaswad on õieti pehmed,
rohu taolised. Lehed on rootsulised, pifergused ehk
munakujulised, äärest saetud ning lõpewad terawa
tipuga. Hääks tunnuseks on ka lehe joonestik, mille
juures pää joonest mõlemile poole loogana harilikult
ainult kolm harunematut kõrwalsoont läheb.

Sied, mis noorte kaswude alumiste lehtede kaen-
lais kaunis pika warte otsas seisawad, on kollakas-
rohelisted. Türnpuu on kahetojaline taim, mispärast
siis ühe puu küljes ainult tolmukõiji, teise küljes
emakõiji leida wõime.

Walmind marjad on mustad, umbes herne
suurused, mahlatad, rohakaspruuni lihaga, nelja kõwa-
koorelise seemnega.

Sitseb mai ja juuni kuul.

Arstirohuliseks otstarweks tarwitatakse
türnpuu walmind marju, mis septembri kuul korjata
tulewad. Wärsfelt korjatud marjade mahlast, mis
pärast wäljapressimist wäheks ajaks täärima pannakse,
walmistatakse siirupit (*Sirupus Rhamni catharticae*,
teifiti — *Sirupus domesticus*, ehk *Sir. Spinae cer-*

vinae). Marjadest väljapressitud mahi on mustjasroheline, vastiku lõhna ja kibeda maiguline.

Türnpuu marja siirup teeb kõhu lahti, kus juures pikka kuid kestvalt mõjub. Tarvitamisel oldagu aga mõõdukad, sest et suure portsjoni korral laste juures sooltes valu sünnitab, millele äge kõhu lahtiolek ja offendamine järgnevad.

Sageli tarvitatakse türnpuu marjasuurupit teiste samasugis mõjuvate rohtutega segatult.

Ra valmistatakse türnpuu mahlast tumerohelist akwarellvärvi („wert de wessie“), mida kunstnikud maalimisel tarvitavad.

Waremerohi.

(*Symphytum officinale* L.)

Mitmeaastane taim. Kaswab metsikuis kohis, kraa-
wide, ojade, jõgede ääres ja heinamaal. Juur on
tal pikk, poolikujuline, haruline, lihaw — päält kunni
2 sm. ristimõdtes. Sageli on mitu juurt ühise pää-
all koos, mille juures sellel siis ka mitu wart võr-
sub. Wares on waremerohul tugew, haruline, kunni
1 meeter pikk, kõwa karwadega kaetud. Lehed on
tõusewringilised, karedad, alt väljapaistwa lehesoo-
nestikuga; alumised lehed on suured, munajased ehk
pikergused, dieti lühikese rootsulised. Ülemised lehed,
mis järjekorras ikka väiksemaks ja väiksemaks jää-
wad, on rootsutud, pikergused. Siid on kas kollakad,
walged, lillad ehk määrdind punased torudiid,
mis keerisdiifikuts koondatud.

Wili laguneb walmides neljaks väikeseks
mustjaspruuniks, läikivaks munajaseks pähklis.

Sitseb mai keskpaigast kunni septembri kuuni.

Arstirohuliseks otstarweks tarmitakse waremerohu juurt (Radix Symphyti), mis sügisel maast väljakaevata, puhtaks pesta, pikuti katki lõigata ja kuivatada tuleb.

Waremerohu juurtest valmistatud keedis ja siirup on kui abinõu hingamistorude katarri vastu tuntud. Ka aitab see kõhu lahtioleku vastu.

Walge upsujuur.

(Veratrum album L.)

Mitmeaastane taim. Kaswab niiskeil heinamail, põõsaste wahel, eriti aga kinnitwajund turbakraawides.

Juurikas on mitmeaastane, tõntsjas, wahest alt otiajt isegi jämedam kui päält. Väljaspoolt on juurikas mustjaspruun, seejt walge, risti läbimõdtes kurni 3 sm. Juurikast lähwad kõrwaljuured, mis wõrd'emist jämedad ja wahest isegi kurni 30 sm. pikad. Ditsma hakkab taim alles pärast seda, kui ta juurikas 8—10 aastat wanaks saanud. Diswars on kurni 1 meeter pikk, jäme, osalt lehe hõlmadega ümberhaaratud, osalt waba; seejt on õiswars õones. Lehed on kurni 15 sm pikad, piibelehe kujulised. Ülemised lehed jääwad järtjärgult ikka wäiksemaks, hõlmad lühemaks, labad lineaalsemaks, jenni kurninad õisikus wäikeseks lisalehiks kujunewad.

Died on kahesugused: tolmukõied ja täisõied. Tolmukõides on sigimit küll olemas, kuid see on wäljaarenemata. Täisõides on sigimit kolme seemne pesaga. Died on walged ehk rohedad, kuue lehelised; tolmukaid samuti 6.

Wili on kolmepesaline, pikergune kogar ehk suppar, walminult pruun.

Seemned on piserghused, helepruunid, läikivad, tiivakestega varustatud.

Walge upsujuure pulbert, ekstrakti, tinktuuri ja teedist tarwitati wänemal ajal arstiteaduses jooksjä ja mõnesuguste närmihäiguste wastu.

Nüüd on sellest aga loobutud.

Werehurmarohi.

(*Chelidonium majus* L.)

Pilt 21. Werehurmarohi. (*Chelidonium majus* L.)

Magunaliste perekonnast pärit olew mitmeaas-
tane taim. Armastab rammusat, kobedat maad. Kas-
wab prügihunnikute ja hoonete ümber, aia ääris ja
üldse otsekoheste päikese kiirte eest warjatud kohis.

W a r s — sõlmline, seeft õõnes, haruline, püstito ja üleni harmade karmadega kaetud. Lehed — alt- poolt küljest taewakarma finised, päältpoolt — hele- rohelisted. Alumised lehed on pikarootsulised, sulglised, ülemised — lühikeserootsulised (wahest rootsjutud, sü- gawalt sulgjaolised).

D i s k a r i k a s on kaheleheline, kuid pudeneb juba die lahtilöömisel. Sied — helekollased, nelja kroon- lehelised ja lihtsarikaks koondatud.

Sitseb werehurmarohti mai kuust septembrini. Kui taime wart ehk lehte wigastada, lõigata ehk murda, siis ajab ta kollast piimataolist wedelikku wälja. See wedelik, millest taime arstirohuline wäärtus tingitud, on mürgine ja sünnitab, kui seda ihu pääle määrida, walu.

Et taim kuimatamisel ligi 80 protsenti seda we- delikku ära kaotaks, siis tarwitatakse teda apteekides ainult wärskelt, õitsemise ajal korjatuna.

Arstirohuna tarwitatakse taime st wäljapressitud mahla (Succus recens Chelidonii; teeb kõhu lahti ja kiirendab neerude tegewust), ek- strakt (Extractum Chelidonii) ja piiritustink- tuuri (Tinctura Chelidonii).

Rahwa seas on werehurmarohtu piimawedelik kui rohti soolatüügaste ja konnafilmade wastu tuntud.

Kõiki nimetatud preparaate wõib si- sewõtmiseks ainult sellekohase arsti se- deli järele tarwitada.

Wõilill.

(*Taraxacum officinale* L.)

Kui sagedasti tuleb meil, iseäranis maal, karja juures ummukisolekut ette. Selle wastu teatakse ka

mõnesuguseid rohte, nagu linaseemne wedelikku ja muud, kuid et meile kõigile lapsest saadik tuntud

Bilt 22. Wõilill.
(*Taraxacum officinale* L.)

wõilille tarwitada — selle mõtte päale ei ole küll wist keegi tulnud. Wõilill on aga hääts rohuks pikalbase ummukjuse wastu.

Nimelt, wõetagu paar sügisel, septembrikuu lõpul ehk oktoobrikuu maast wäljakaewatud wõilille juurt, kas toorelt ehk kuwatatult, lõigatagu õige peeneks ja keedetagu 2 kortna weega hästi ära. Saadud wedelik las-

tagu ära jahtuda — ja rohi ongi walmis, mida loomale sisse tuleb anda.

Päale selle walmistatakse aptekides wõilille juurtest weel ka rohtu mõnesuguste nahahaiguste wastu.

Rogu taimest walmistatud tee on rahwa seas kui neerufi puhastaw wahend tuntud.

Arstiteaduse poolt tunnistatud taimed, mida meil ainult aias kasvatada võib.

Kikkaputk.

(*Angelica Archangelica* ehk *Angelica officinalis* Hoffm.)

Suur, 1—2 meetri pikkune kaheaastane taim. Kaswab metsikult ainult Lääne-Euroopas, niiskeil mägikulil asuwais metsis. Kuid seda taime võib eduga ka meie aiaades külmade põhja tuulte eest warjatud ja paraja niiskusega maatükel kultiveeri.

Juurikas on kikkaputkel lüheldane, ümargune, pügalaline, pruun ja kummi 5 sm. läbimõõdus jäme.

Juurikast lähwad kummi 30 sm. pikkused juured, mis päält pruunid, seesest walged.

Lehed on kahe ja kolmekordselt sulglised; lehelaba ääred — jaetud. Siid on walged, juuriks kogusarikais koondatud (kikkaputk on kogusarikaline taim).

Arstirohuna tarwitatakse kikkaputke juurikaid ja juuri (*Radix. Rhizoma Angelicae*) millest apteekides ekstrakti ja piiritustinktuuri valmistatakse.

Ra koduses majapidamises on kikkaputk nõuetaw. Tema juuri kui ka lehti tarvitatakse mooside juure, kuna juurikaist ja juurist suhkrus seedetult komptweke valmistatakse, mis hästi seedimistegewuse pääle mõjuwad ja hääks abinõuks seest täisajamise wastu on.

Ra seedetakse kikkaputke otse moosina sisse. Selleks otstarweks saab taim noorelt, kui ta wast alles 20—25 sm. pikkuseks (nii mai, juuni kuul) sirgund, äralõigatud, päälmine nahkjas koor ärakooritud, tüfeks lõigatud ja keewa mee sees mõni minut kupaatud. Pärast kupatamist lastakse moosiks määratud taimosad hästi äranõrguda, seedetakse wäiksel tulel suhkruga hästi läbi ja mahutakse purkidesse.

Kikkaputke moos mõjub samuti kui kikkaputke kompekidki hästi seedimistegewuse pääle.

Aidkultuuri juures walitagu kikkaputke alla hästi sügawalt haritud, üle aasta rammutatud ja paraja niiskusega maatükid. Seemned tulewad sügisel, kohe selle järel, kui nad walmind, maha teha.

Kikkaputke istandust wõib aga ka juurte abil juurendada. Saab kesk juwel kikkaputke juurikad maa sees läbi lõigatud, siis hakkawad nad hoogsalt pungi kaswatama. Sarnased läbilõigatud juurikad saawad sügisel maa seest üles kaewatud, nii tüfeks lõigatud et iga tüki külgi vähemalt üks pung jääks ja laiali istutatud.

Tarwitamise otstarbeks tulewad kikkaputke juurikad alles teiseaasta sügisel, kui lehed juba närbuma lõõnd, maa seest wälja kaewata. Juurikad saawad mullast puhtaks loputatud, pikuti lõhki lõigatud ja wilus ehk abju läheduses nõõris (weel parem aga kuiwatuskastis) kuiwatatud.

Kikkaputke seemneist ajatakse ka eeterõli.

Münt.

(Mentha.)

Meie metsis, aasul ja nurmil kasvab mitmet selti münte, nagu *Mentha silvestris* L. (metsmünt), *Mentha arvensis* L. (põldmünt), *Mentha aquatica* L. (vesimünt) j. t., kuid arstirohulist väärtust neil mingiugust ei ole.

Väärtusliski arstirohulisi münte ei ole üldse ühelgi maal wabalt, metsikult kasvamas leida, waid nad saawad eriti aidades ja põldel kasvatatud.

Arstirohulised mündid, mida kahte selti, nimelt *Mentha piperita* L. — piparmünt — ja *Mentha crispa* L. — käharmünt — on kultuurisunnitused ja mainitud seltsest wälja kasvatatud.

Sätaksime meie arstirohulised mündid metsikult kasvama, siis seguksid nad tolmlemise teel hõlpsasti mets- ja põldmüntidega ja läheksid alawäärtuslikeks. Weel enam: isegi kõige paremate, metsikult kasvawast müntidest eemal kasvand arstirohuliste müntide

Bilt 23. Piparmünt.
(*Mentha piperita* L.)

seemneist võrsund taimed on pahatihti alawäärtusli-
sed, ja sellepärast ei kasvatata ega laiendata mün-
tide istandust pea kunagi mitte seemnete külvmise,
waid pöösaste jaotamise ja okste istutamise teel.

Arstirohulisi mün-
te, nagu juba mainisin, on kahte
feltfi olemas: piparmünt (*Mentha piperita* L.)
— ja käharmünt (*Mentha crispa* L.)

Suurikad on mõlemi
feltfi juures walged, harulised.
Barred on 60 — 100 sm.
pikad. Sied on roosakas-lil-
lad huuldied, ringidena warte
ülemiste lehtede kaenlaisesse ase-
tatud. Siiringide wahed
on õige lühikesed, nii et õisi
pää kuju omab. Lehed pi-
parmündil on owaalsed,
rootsulised, käharmündil
aga südamekujulised, käherham-
buliste ääriga, hallikate kar-
wakesfiga kaetud ja rakulised.
Lehelaba ääred piparmündil
on kaetud (waata joonist.)

Kui arstirohulise mündi
lehti wastu walget waadata,
siis näeme juba horiliku sil-
maga kollaseid täppe, millega
leht üleni üle külwatud. Reed
on paunakesed, mis mündi õliga täidetud
ja mille rohtusest just taime arstirohuline wäärtus
tingitud ongi.

Mündid armastawad rammusat, päikesepaistelist,
paras-niisket ja üleaasta rammutatud maad. Laien-
dada istandust võib okste teel. Selleks saawad tai-

Bilt 24. Käharmünt.
(*Mentha crispa* L.)

med sügisel maast ühes juurikaiga üles võetud, kastidesse istutatud ja talveks jahedasse keldrisse asetatud. Rewadel, nii märtsi kuul, saavad taimed kastidega kas triiphoone ehk raamlawadele klaaside alla asetatud, kus nad jõudsasti ja lohkavalt kasvama hakkavad. On noored võrsed 7—10 sm. pikkuseks saand, siis lõigatakse nende küljest oksad ja asetatakse poolsoojadele lawadele kergesse liivakasse mullasse, igale oksale viis sentimeetrit vahet jättes. Sügisel päivil tuleb latva päikesse kiirte ja heleda valguse eest hoida. Saab see tingimine korralikult täidetud ja lawad parajad niisked hoitud, siis juurdumad oksad juba nädala jooksul ja noored taimed hakkavad kasvama. Küüd tuleb lawadele ka aegamööda rohkem valgust andma hakata, senni, kuni raamid viimaks ilmade soojenemisel hoopis ära võetud saavad.

Need taimed aga, millest oksad lõigatud said, hakkavad uuesti võrsuma ja ajavad veel rohkem oksa, mis jällegi äraldigatud ja kasvama istutatud võidwad saada. Ja nii mitu korda.

Sügi esimesilt, oksist võrsund taimilt võib omakorda oksa lõigata ja maha panna. Nõnda võib mõnest taimest ühe ainsa aasta jooksul tuhandeid taimi saada.

On istandus juba aga küllalt suur, siis on otsustavkohasem ja hõlpsam uusi taimi põõsaste jaotamise teel soetada.

Ühe koha pääle võib münte 3—4 aastaks jätta. Pärast seda tuleb aga istandus tingimata uue koha pääle ümber istutada.

Juurikate istutamisel tuleb ridadele vähemalt 30—35 sentimeetrit vahet jätta.

Et mündid käremaid talve külmi kardavad, siis tuleb istandus sügiseti kas hagudega ehk puulehiga mõne tolli paksuselt kinni fatta.

Arstirohuliseks otstarweks tarmitatakse mündi lehti, millest, pääle teeks tarvitamise, mündi õli ajatakse. Masselise kultuuri juures oleks lehtede korjamine taimilt eraldi aga väga tülikas ja sellepärast saavad taimed õitsmise ajal sirpidega äralõigatud, kimbukesiks lõidetud ja siis wilusse nõõrele paariviisi kokkuseotult kuivama pandud.

On kimbukesed kuivad, siis võetakse nad nõõrelt maha ja laotakse kuiva ruumi hunnikusse, kuhu nad müügile saatmiseni jäävad.

Kuivatamisel kui ka kuivand taimede mahavõtmisel, hunnikuisse ladumisel ja pakkimisel tuleb hoolikalt, ettevaatlikult toimetada, nii et lehed taimil mitte wigastatud ega katki rõhutud ei saaks, mis õli saaki vähendaks (mündiõli — oleum menthae crispae, menthae piperitae — on kergesti ahtuw!)

Mündi tähtsus arstiteaduses on väga suur.

Mündi tee — 4—5 gr. $\frac{1}{4}$ toobi wee pääle, hommikul ja õhtul 1 tass — on abinõu altkehawalude, erguwalude, ägeda pääwalu, puhutuste ja kramptide vastu.

Mündi tee äädikaga on mõjum rohi weroksendamise vastu, wõtta aegajalt 1—2 supilusikatäit.

Mündi õli — 10—15 tilka suhkru ehk klaasi weega wõtta — on abinõu tõrwatwalu, oksendamise ja ühekülgsse pääwalu vastu.

Salwei.

(*Salvia officinalis* L.)

Salwei on küll lõunapoolsete maade taim, kuid ta wõib ka meie kliima juures aias kaswatatud saada. Armastab kuiva, kerge, kuid rammusat, lubjaolluste poolest rikast maad ja wõimalikult rohkem päikes-

paistet. Raswab 25 — 50 sm. kõrguseks. Lehed on tal pikergused, pisut kärbitud ja nagu warredki hallide karwakesiga kaetud. Noored lehed on walfjad. Sied on huuldied, lillad. (Salwei kuulub huuldieliste perekonda.)

Arstirohuliseks otstarweks tarwitatakse taime kuiwatatud lehti, mis õitsmisajal korjata tulewad. Kuiwatatud lehed on häälõhnalised ja kibeda würtsi maiguga.

Salwei tee on kui desinfitseerimise abinõu kurgu limanaha paistetuse, kurgust kinnioleku ja kaheroolsete wastu. Sjeäranis mõjub on järgmisel walmistatud rohi. Wõtta kaget salweiteed, sinna juure lisada niipalju mett, et wedelik pisut weniwaks muutuks ja walatagu siis weel niipalju äädikat hulka, et segu hapukaks läheb; iga kase tunni takka kuristada.

Taimed, mis küll arstiteaduse poolt tunnistatud pole, kuid mis rahwa seas tarwitusel.

Hapuoblikas.

(Rumex Acetosa L.)

Hapuoblikas on kui harilik taim kesapõldel ja kraawide kaldail tuntud.

Mitmeaastane, tatarliste perekonnast pärit olem taim. Ta kasvab aidkultuuri juures igasuguse maa pääl, kuid parimat saaki annab siiski niiske mustamulla maa pääl.

Laiendada võib istandust kas põõsaste jaotamise ehk seemende külwamise teel. Istutada tuleb kas wara kewadel ehk sügisel augusti kuul, kuna seemned kewadel warakult otse peenraile külmatud saawad.

On taimed üles tõusnud, siis peab arwendamine ettemõdetud saama. Et hapuoblikad väga hästi istutada kannatavad, siis ei tarwitse arwendamisel ülesmõdetud taimi mitte kõrwale heita, waid nad tuleksid selleks otstarweks jäetud peenraile istutada.

Hoolitsemine taimede kasvamise ajal on harilik ja seisab ainult umbrohu hävitamises; ka tulewad kõik diswarred aegjasti ära murda, sest et nende allesjätmine halvasti lehtede kasvu pääle mõjuks.

Rasutada võib hapuoblifa istandust 3—4 aastat, kus juures peenrad sügiseti selle võrra, kui taimede juured maast välja ferkind, mullaga katta tulewad.

Hapuoblifa lehist valmistatakse maitsewat rohelist suppi, kuna peeneks tõugatud juured — noa otsatäis korraga võttes — kõhu lahti teevad.

Heinputk.

(*Angelica Silvestris* L.)

1—2 meetri pikkune kaheaastane, fogusarikaliste perekonnast pärit olev taim. Kaswab niiskeil heinamail. Esimesel aastal võrsuvad seemnest ainult mõned maapäälsed lehed, kuna õied alles järgmisel aastal ilmuvad. Laialdaselt tuntud taim.

Rasvatada võib heinputke samuti kui eelpool nimetatud kikkaputke (*Angelica Archangelica* L. ehk *Archangelica officinalis* Hoffm.)

Arstirohuks loomade juures tarvitatakse heinputke juurikaid ja seemneid (*Radix et Semen Angelicae silvestris.*) Neist valmistatud feedis on häa abinõu puhutuse vastu.

Heinputke tee on krampsi waigistaw abinõu, rohi jooksjä ja nahahaiguste vastu (pesemise wee hulka kanget teed lisada), ajab gaasid sooltest, parandab kõhuvalu ja on rohuks kopsu limanemishäiguse vastu.

Heinputke tee kange koirohu ehk tammekoore teega segatult fergendab kõhu wähhjatõbe.

Hirkförm.

(*Capsella Bursa pastoris* Mneh.)

Hirkförm on kui umbrohi põldudel tuntud. Ta on üheaastane, ristdieliste perekonnast pärit, kuni 40 sm. pikk. Alumised lehed, mis maapinnal warre algul kimbutseks koondatud, on tal rootsulised, harilikult sulgjaolised; warrikses lehed on agarootsitud ja, päalejuhuslike erandi, terwerwalised. Sied on õige wäikesed, walged; kaunad — ümberpööratud südamekujulised. Sitseb kogu suwe.

Arstirohuks tarvitatakse kogu taime (*Herba Bursae pastoris*) mis õitsmise ajal korjata ja kuivatada tuleb.

Hirkförmwa tee on abinõu lahtiste haawade (pesta kange teega ja niisked tee lapid pääle panna) kopsuwerejooksu (3 korda päewas 1 supilusikatäis), kõhuwalu, kollatõbe, ninawerejooksu (külmad kange tee lapid) põiehaiguse (1 lood kuivatatud taime 1 toobi wee pääle, 3 korda päewas 1 tass) ja põie kivitide ($\frac{1}{2}$ loodi kuivatatud taime $\frac{1}{4}$ toobi wee pääle, 3 korda päewas 1 tass) wastu.

Hirkförmwa tee waigistab kuupuhastust.

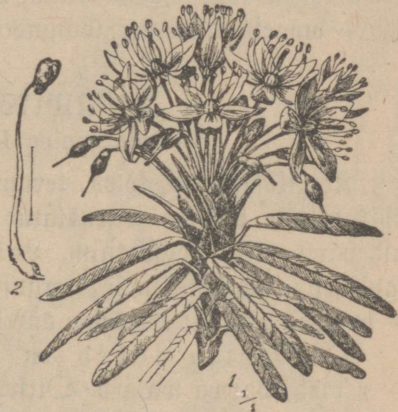
Bilt 25. Hirkförm. (*Capsella Bursa pastoris* Mneh)

Railud.

(*Ledum palustre* L.)

Railud ehk jookailud on kanarpiikuliste perekonnast pärit. Areneb 60—130 sm. kõrguseks pöösaks, mis alati roheline seisab. Lehed on tal lineaalsed, nahked, allapoole kääritud ääriaga; lehtede alumised küljed on kõrvend — tõmmuvillased.

Died on valged (harva punakad) ja seisavad warte ladwas salgas. Distroonlehti on wiis, tolmukaid — 10. Wili on karpakujuline paunake. Railud kasvavad kõrgeis turwapõhjadega rabus ja sois.

Bilt 26. Rail. (*Ledum palustre* L.)

Railud on rahwa seas kui rohi koide, tirkude ja jooksjahaiguse wastu (wõtta failude wanne) tuntud.

Korjata tuleb failudel kogu maapäälsel osa — warsti, õisi, lehti (*Herba, Folia palustris, — Rosmarini silvestris*) — suwel, taimede õitsemise ajal.

Rast.

(*Betula alba* L.)

Kewadel korjatud pakatawaißt kaselehepingist valmistatud tee ehk piiritustinktuur on hääks.

rohufs kõhutrampide ja jooksjahaiguse vastu ja on kui hää haamaroõhi tuntud.

Kange kaselehe tee kiirendab neerude tegevust, kuna kasekoorist valmistatud tee, rahwa arvamise järele, rohufs külmtõbe vastu on.

Kase mahlaga pää pesemine paneb juuksed kasvama ja kaotab pääkärnad; ka on kase mahl hääks rohufs mõnesuguste nahahaiguste vastu.

Ribuwits.

(*Rosa canina* L.)

Rõigile tuntud, kõwa, terawate, alt jämedamate, sirbitujuliste okkaiga warustatud roosõieliste perekonnast pärit olew põõsastaim. Lehed on tal paaritud kogulehed; lehesi, mis pitergused ehk munakujulised — on igal lehel 5; leheseste ääred on terawalt saetud.

Steekarika lehed on sulglõikelised; õied — roosad, harwa wa'ged. Ditseb mai lõpul ja juuni kuul. Kaswab metsjades kõrge maa pääl, põõsaste wahel, eriti raiestikkudel.

Arstirohuna tarwitatakse õisi ja marju. Marjad tulewad korjata oktoobri kuul.

Ribuwitsja ja koiroõhi tinktuur — 25—30 tilka, 2 korda päewas — mõjub kosutatwalt. Kui inimene kõhuhaiguse tagajärjel kõhnaks on jäänd.

Ribuwitsja mahl ja seemne tee — 1 supil. 1 tassil wee pääle — on rahwa seas rohuna neeruhaiguste ja põiekiwide vastu tuntud.

Rirburoõhi.

(*Polygonum Persicaria* L.)

Õheaastane, 30—100 sm. pikkune, tatarliste perekonnast pärit olew taim. Kaswab sopaseil kohil

ja on kui umbrohi harvaks jäänd viljas, kartulas, ernes, oas, kapsa peenrail jne. tuntud.

Barred on tal ümargused, siledad, sõlmliised, feest õõnsad; sõlme kohad on warrest märksa jämedamad.

Lehed on pikad, rootsulised ja seisawad üffikult sõlmede kohal warril. Lehe rootsud lõpewad sikkete, alati limaste nahkjas hõlmadega (lisalehitefiga), mis kogu warre ümber haaramad.

Õied on wäikesed, rohakas-roolad ja seisawad tihe- taks pääks koon- datult warril.

Arstiro- huna tarwita- takse kogu tai- me, mis õits- mise ajal kor- jata ja kuiwa- tada tuleb.

Kirburohu keedis on rahwa seas kui hää rohi kuse kinnioleku wastu tuntud. Samaks otstarmeks tarwitati seda taimet ennemal ajal ka arstiteaduses.

Pilt 27. Kirburohi — 1.

Mõrukirburohi ehk wesiipar — 2.

Kirburohu tee, iga poole tunni takka 1 supilusika täis võttes, parandab kõhu paised, kergendab kõhu mahjatõbe ja mõjub parandavalt kõhu põletiku peale.

Kirburohu mahl on häa rohi mädanevate haavade vastu, kuna lõmaks litjutud taim ruttu haudund jalad parandab.

Kurgirohi.

(*Borrago officinalis* L.)

Bilt 28. Kurgirohi.
(*Borrago officinalis* L.)

Kurgirohi on meil aiakultuuri juures kui üheaastane wärske kurgi haisuga salat tuntud.

Warred on kunni 50 sm pikad. Alumiised lehed on pika-roosulised, pikergused, ülemised — peaaegu rootsjutud, pikerguse mu-na kujulised.

Sied on wiielhelised, harilikult taewakarwafinised, harwa walged. Rogu taim on karedate karwadega kaetud.

(Kurgirohi on kareleheliste perekonnast pärit).

Kurgirohi tarwitab hästi haritud maad. Külwata tuleb kewadel otie peenrale. Hoolitsemine — harilik. Harwendamine tingimata tarwilik. Üheaastane taim.

Arstirohuna tarwitatakse taimede lehti ja õisi (*Herba et flores Boraginis*). Kurgirohu tee on abinõu kuse finnioleku vastu tuntud. Wärskeist õitsmise ajal korjatud lehest walmistatakse apteekes ekstrakti.

Kolmisruse.

(*Bidens tripartita* L.)

Üheaastane forvõieliste perekonnast pärit olem taim. Kaswab niiskeil, soiseil kohil, linaligude ja kraavide kaldail. **W a r r e d** on tal püüwad, haru- lised ja 15 — 100 sm. pikad. Lehed — lühikeserootsulised, harilikult kolmejaoli- sed.

Sied on kol- lased ehk pruunikas- kollased putkõied ja seisawad kormifui- na taime warte lad- wul. Seemned on kahe kõwa hambulise harjasega warusta- tud, mille abil nad hõlpsasti looma kar- wade, inimeste riiete jne. külgi hakkawad. (Tähtis abinõu seem- nete laialilaotami- seks).

Arstirohuna tarwitatakse taime õit- setwaid lattu ja õits- mise ajal korjatud lehti (*Herba Bidentis tri- partiti*). Kolmisruse tee on rahwa seas kui abinõu kähwatuse ja nõrgawereluse wastu laste juures tuntud. Ka tarwitawad seda apteegid.

Bilt 29. Kolmisruse.
(*Bidens tripartita* L.)

Ruđerpuu.

(*Berberis vulgaris* L.)

Wäike, 2 — 3 meetri kõrgune põõsaspuu. Kaswab metsas raistikel, põõsaste wahel ja ilupõõsana aias.

Dtjad on tal nõelteramate kolmikokkaiga warustatud. Lehed on ümberpöörduid munakujulised, terawhambulised. Sied on kollased ja allapoolse rippuwaike salguks koondatud. Ditsieb juwe algul.

Ruđerpuu marjad on piferkused, punased.

Pilt 30. Ruđerpuu.
(*Berberis vulgaris* L.)

Arstirohuliseks otstarweks tarwitatakse juuri, koort, noori lehti, õisi ja marju.

Ruđerpuu marjust keedetakse ühtlasi ka moosi.

Ruđerpuu juure tee — üks lood poole toobi wee pääle wõttes — on abinõuks ummutjuse, neeruhaiguse, ja kollatõbe wastu.

Ruferpuu tee üldse wirgutab neere fiiremale tegevusele ja parandab hamba higemeid, kui need lahti ja walusad (Teega loputada!)

Merisalat.

(*Cochlearia officinalis* L.)

Riisidieliste perekonnast pärit olcw kaheaastane taim. Kaswab niiskeil kohil, eriti mere kaldail, mille järele ta nähtawaсти ka oma nimetuise on saand.

Alumised lehed on tal pitarootsulised, laiad, muna-
kujulised, alumises osas südamekujulised; ülemised warril-
seiswad — root-
jutud mähislehed.

Warred on 20 — 35 sm. pikad; Sied — wäikesed, walged ja salgusseis-
wad. Wili on ümar-
gune kaunake; kauna-
keie seinad wäljapoolt — wõrgukujulised.

Bilt 31. Merisalat.

(*Cochlearia officinalis* L.)

Arstirohu-
liseks otstar-
weks tarwitatakse fo-

gutaimet, niihästi toorelt kui ka kuivatatult. Roguda tuleb taime õitsmise eel. Kaswatada wõib merisalatit aias, kus juures ta sagedat kastmist nõuab. Maha külwata tulewad seemned sügisel, augusti kuul; külwata ritta.

Merisalati tee kui ka feedis on päält määrides abinõu umbsete walude ja jooksjä haiguse vastu.

Mesikas kollane.

(*Melilotus officinalis* Desr.)

Kollane mesikas on kaunviljaliste (liblikdieliste) perekonnast pärit ja sirgewarteline, 50—100 sm. pikkune kaheaastane taim.

Sied on mesikal pöörisoisikuks koondatud, ripuvad. Lehed — pisut pikergused ehk pirnikujulised, (õigem ümberpööratud munakujulised), jaetud äärtega kolmiklehed.

Raswab mahajäetud kohil, teede ja kraavide ääri ja leppwõserikes. Wõib hää eduga põllul kaswatatud saada. On ühtlasi ka meetaim.

Arstirohuliseks otstarweks korjatakse taime õitswaid latwu (*Herba s. Summitates Meliloti*), kus juures kuivatamisel warre osad kõrvaldada tulewad.

Kuivatatult omab taim hää wärskeheina lõhna ja kibesoolaka libeda maitse.

Mesikas isjaldub mitmesuguseid happeid. Muuseas walmistatakse taast plaastrit paijete pääle.

Mädarõigas.

(*Cochlearia Armoracia* L.)

Mädarõigas on merisalatiga ühest perekonnast pärit. Ta on mitmeaastane taim. Maapääl seiswad lehed on tal juured, pikergused, äärest satilised ja pikarootsulised; allpool warre küljes seiswad lehed on hambulised ja ülemised lehed — lantsetilised, terweäärelised. Sied on walged, kaunad — peaaegu ümargused ja üheruumilised. Juured on juured, mahlakad, 1—3 sm. risti läbilõikes.

Mädarõigas armastab niisket ja rammusat maad. Kaswatada ja laiendada wõib istandust juurikate abil, mis sügisel ehk kewadel wara istutada tulewad.

Mädarõika keedis on rahwa seas kui abinõu luu-
valu ja jooksjahaiguse vastu (päält määrida) tuntud.

Mõrukirburohi ehk wesi pipar.

(Polygonum Hydropiper L.)

Mõrukirburohi ehk wesi pipar on eelpool kirjeltatud
harilikult kirburohuga (Polygonum persicaria L.) —
ühest perekonnast pärit ja läheb temast ainult sel-
les lahku, et ta niiskeis kohis, kraawide ja
jõgede kaldail kasvab ja et ta õied, nagu
harilikul kirburohul, mitte tihedaks päiks koondatud
pole, waid taime harude ladinul hõredais allapoole
rippuwais salguis seisawad. Ka on kogutaim fange
pipra maiguga.

Kultiveerida tuleb mõrukirburohtu wesi sel, soisel
maatütil. Et ta üheaastane taim on ja isekülwamise
teel wäga hästi edeneda mõib, siis tarwitseks igal
aastal ainult osa taimi seemneks kasvama jätta.

Mõrukirburohi (Herba Persicariae urentis
seu Hydropiperis), mida õitsmise ajal korjata ja
wilus kuivatada tuleb, on keedisena rahwa seas
kui hää abinõu igasuguste siemiste
werekoojsude vastu tuntud. Ka olewat,
nagu mõned kinnitawad, selle taime juured hääks
abinõuks külma warinate vastu.

Raistepuna ehk wiinalill harilik.

(Hypericum perforatum L.)

Raistepuna ehk wiinalilleliji taimi on mitmet
feltji olemas.

Arstirohuliseks otstarweks tarwitatakse aga ainult
ühete neist, mille ladinakeelne nimetus Hypericum

perforatum L. on ja mida eestikeeles harilikult nais-
stepunaks nimetatakse.

Naisstepuna on kõva, puiste juurtega taim. Ta
kaswab kõrgeil haruheinamail, metstukkade ääres,
mägedel, kraawide kaldail jne. Lehed on tal ovaal-
sed, läbipaistematpilised Barred — sirged, kummi
poole meetri kõrgused, ülemises osas harulised. Sied
on kollakarwa kollased, mustatäpilised. Sitsib juuni
kuust septembrini.

Arstirohuna tarvitatakse taime õitswaid latwu
ühes lehtedega (*Herba Hyperici*), millest pääle teeks
tarwitamise ka õli (*Oleum Hyperici*) ajatakse.

Naisstepuna tee (2 loodi 1 toobi mee
kohta, 1—2 tassit päewas lonksuwiiši wõtta) on rahwa-
seas kui abinõu neeruhaiguse, werefusemise, allakuse-
mise, ägeda pääwalu ja läbijooksu wastu.

Naisstepuna õli on rohukš nikastuise (sisse
õõruda), jooksjahaiguse tagajärjel tekkind paistetuse
(sisse õõruda), tule haawade ja põletamise tagajärjel
tekkind rakkude (päält määrida) wastu.

Nurmenukk ehk kikaspiüks.

(*Primula officinalis* Jaeg.)

Õfikute perekonnast pärit olew mitmeaastane
taim. Kaswab kuitwemal heinamail, mägedel, met-
sades jne.

Lehed on maapinnale kimbutsejeks koondatud
(nagu jaanikannil ehk pääsusilmal ja teistelgi taimil
õfikute perekonnast), korbalise pinnaga. altpoolt kül-
jest willased; lehelaba ääred on kärbitud, leheroot-
sud — hõlmliised. Sied, mis 15—20 sm. pikkuse õis-
warre otja lihtsarikaks koondatud, on kollased, hästi lõh-

namad. Dis-
p u t k e juus
on 5 pruuni täp-
pi. Arstirohuts
tarwitatakse fogu
taime, mis õits-
mise ajal kor-
jata ja wilus
kuiwatada tuleb.

Nurme-
n u k i t e e —
1 lood 1 toobi
wee kohta, iga
päew 1 tass
juua — on rah-
wa seas kui abi-
nõu kõha ja
teiste rinnahai-
guste, närwiwa-
lu ja pääpööri-
tuse vastu, ja
kui neerusi pu-
hastaw wahend
tuntud.

Bilt 32. Murmenuff.
(*Primula officinalis* Jacq.)

Nõmme=liiwatee.

(*Thymus serpyllum* L.)

Nõmme=liiwatee on väike roomaw põõsastaim.
Ta kasvab liiwaseil künkail, nõmme nõlwakuil, kõr-
geil liuhka kaldail jne. Lehed on tal wäikesed, kuni
15 mm. pikad, munakujulised, terweferwalised, lühi-
feserootsulised, wastaspaarena warril seiswad ja alu-

mises osas korebatarwalised Sied on kas kahwatu-
purpurlised eht roojakas-lillad huuldied ja seisawad
warte otsas ülemiste lehtede kaenlais.

Korjata tuleb kogu taime maapäälsset osa (Her-
ba Thymi), mis wilus kuiwatada tuleb. Kuiwa-
tatud nõmme-liiwatee taimist ajatakse pääle hariliku
teeks tarwitamise weel ka nõndanimetatud tüümiani
õli (Oleam Thymi).

Nõmme-liiwatee tee on läkatisõõha wastu
ja kui abinõu frampliku kuupuhastuse ja altõõha fram-
pide wastu rahwa seas tuntud.

Kange tee lapid on ka pääwalu wastu.

Dhulill.

(Gratiola officinalis L.)

Mailaseliste perekonnast pärit olev mitmeaas-
tane taim. Kaswab niisteil heinamail, ojade, jõgede
ja kraawide ääriil jne. Kaswab kunni 30 sm. pikaks.

Juurikas on roomaw ja et ta enesest maa-
päälse warre jatku kujutab, siis on ta sõlmline,
nagu warsti.

Warsi on sirge, lehed wastaspaarilised, root-
futud. Alumised lehed on nürid ja pea terawserwa-
lised, ülemised aga — saetud. Äärmised õied on
üksitub, lehe sülis seiswad ja kaunis pika warrelised.
Diskarikas on wielehine; õie kroonlehed
on torru kaswand, alumises osas kollakad, ülemises
osas aga walged.

Arstirohuna tarwitatakse kogu taime
(Herba, Radix Gratiolae), mis õitsmise ajal kor-
jata ja kiirelt kuiwatada tulewad.

Dhulille tee ja keedis on rahwa seas kui abinõu kõhu kinnioleku vastu tuntud; dhulille tee ja keedis wirgutawad ühtlasi ka neere kiiremale tegevusele.

Pilt 33. Dhulill. (*Gratiola officinalis* L.)

Drashein.

(*Triticum repens* L.)

Drashein on kui kõige harilikum umbrohi põl-
del tuntud. Arstirohuliseks otstarweks tarwitatakse
orasheina kõrwaljuurist ja mullast puhastatud juuri-
kaid (winde), mis kewadel, aprilli kuu lõpul korjata
ja kuivatada tulewad.

Drasheina juurikaid sisaldowad eneses iseseltsi
suhkruoollust ja oollust tricitiin'i (3°/_o).

Kõrgeil, liitvaseil kohil kasvavad taime juurikaid loetakse madala maa peal kasvavad taimede juurikaist paremaks.

Drasheina juure tee on kui higistama ajav ja neerusi kiiremale tegemisele virgutav abinõu tuntud.

Vaisuleht.

(*Tussilago farfara* L.)

Pilt 34. Vaisuleht.
(*Tussilago farfara* L.)

Vaisuleht on kui umbrohi samveel põldel tuntud. Lehed on tal neerufujulised, kuid rootsu juurest jüdamõdikelised; lehtlaba on päält tumeroheline alt — hall, sametine. Sied on kollased ehk punakaskollased ja kormitaks loonduvad.

Arstirohiks tarvitatakse taime õisi (*Flores Farfarae*) ja õitsemalt taimelt kogutud lehti (*Folia Tussilaginis farfarae*) kuiwatatult.

Vaisulehe wärsked lehed on häa abinõu haudund keha osade, põletikuliste paifete ja roosi vastu; lehed saavad pisut

mahlale flovitud ja siis haigele kohale päale pandud.

Vaisulehe tee — $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ loodi tass meekohta, pulver — 1 tunni 2 nootsatäit päewas ja mahl mee ehk piimaga on kui kopsu puhastavad abinõud tuntud ja sellepärast kopsuhaigetele (hingeldamine, tiisikus jne.) soovitaw juua.

Pärišmailane.

(*Veronica officinalis* L.)

Mailaste pe-
refonnaft pärit olem
mitmeaastane taim.

Ta kaswab metja-
des pööjaste wahel.

Warred on tal
harulised, üleni peh-
me karwadega fae-
tud, roomawad.

Lehed on lühikeserootsulised,
ümberpöördud muna kujulised,
hambulised ja willpehme karwa-
lised. Sied on taewakarwa
finised (harwa roosakad ehk wal-
ged) ja seisawad tihedaisse sal-
gusie foondatult lehtede kaenlais
(tähtis tunnus!)

Arstirohukš tarwitatakse
õitsewaid taimi, millest teed ja
tinktuuri walmistatakse; ka mahl
on tarwitataw.

Pärišmailase tee
on rahwa seas kui abinõu astma
(hingeldustõbe), lahtiste haawade
(pesta kange teega ja tinktuuri
lapid.pääle panna), kopsukatarri,
kõha, lämmastuse, nahahaiguste,
rinnahaiguste ja werekusumise
wastu tuntud.

Pärišmailase tinktuurlapid paran-
dawad wärsked lahtised haawad.

plilt 35. Pärišmailane. (*Veronica officinalis* L.)

Põldkannike.

(*Viola tricolor* L.)

Üheaastane taim; kasvab 10—15 sm. pikaks. Sisupe lehed on rohelisted ja moodustavad alla poole rippuva niba. Sied, mis üsksikult lehekaenlaisse asetatud, seisavad pikkade raagude otsas. Siskroonlehti on 5, millest ülemised lillakad, külgpäälsed, mis ülemisest väiksemad, enam valkjad ja alumine, suurim, nibaga kroonleht — kollane, lillajooneline on; vahest on ka külgpäälsed kroonlehed kollakad.

Kasvab põldkannike põllul, mägede külgedel jne.

Tahtakse seda taime kultiveeri, siis valitagu selleks otstarbeks kerge, liimaka mullaga ja hästi väetatud maatükid. Külwata tuleb kas kewadel ehk sügisel, kuid sügisest külwi tuleks siiski paremaks lugeda, sest et siis õied juba juuni kuul ilmuma saavad ja taimed ise ka suuremad ja mahlakamad kasvavad.

Arstirohuks tarvitatakse kogu taime, ilma alumiste jämedate warte ja juurteta. Korjata tuleb taime õitsmisajal; kuivatamine harilik.

Põldkannikese tee on kui kosutaw jook nõrkadele, kahmatutele lastele soovitaw juua.

Põldosi ehk põldkuust.

(*Equisetum arvense* L.)

Põldosi ehk põldkuust on tuntud kõigile.

Arstirohuliseks otstarweks korjatakse taime maa-päälsel osa (*Herba Equiseti arvenses*.)

Korjata — juuli kuul.

Põldosja tee ja wannid on kui abinõu jooksjahaiguse vastu tuntud. Ka kiirendab põldosja tee neerude tegevust.

Raudrohi ehk werihein.

(*Achillea millefolium* L.)

Korwõieliste perekonnast pärit olem kaheaastane taim. Kaswab wäljamahepeenrail, tee- ja kraawide kaldail, aidade ääres ja hoonete ümber. Esmesel aastal wõrsjub seemneist ainult kimbute lehti. Ditsel teisel aastal juuli ja augusti kuudel. Sied on walgas-punased ehk walged ja seisawad 25—40 sm. pikuste püstiseismate warte otjas salgas.

Arstirohuks tarwitatakse raudrohu õisi, õitsemise ajal korjatud lehti ja kogu taimet (Flores et Folia Millefolii).

Rõrgel maal ja päikese käes kaswand taimed on niiske maa pääl ja wilus kaswand taimist paremad, sest et neil suurem arstimiswõim on.

Raudrohu tee on kui abinõu altkehawalude, hüsteria, kõhukrampide, kõha ja teiste rinnahaiguste, krampliku kuupuhastuse (raudrohutee, 3 tassit päewas, hõlbustab üldse kuupuhastust), kuuma paistetuse (tee lapid pääle!) ja pääwalu wastu, ja on kui werdpuhastaw ja kositaw wahend kõigile, eriti werewaeseile soowitataw juua.

Raudrohu tee mõjub hästi ühtlasi karmaja tegemuse pääle.

Soolikarohi ehk reinwarš.

(*Tanacetum vulgare* L.)

Mitmeaastane kange lõhnaga taim. Warred on 60—100 sm. pikad. Lehed — suured, pikergused, julglised; lehelaba osad — pikergused, hambulised. Sied — kuldkollased, korwifuks koondatud putkõied, korwitud asetuwad warte otjas, sünnitades tajaselilbi

Raswab põldel kivi-hunnifute ja mõserikkude ääres, põldpeenrail jne.

Arstirohuks tarvitatakse õitsmise ajal forjatud lehti, õisi ja seemneid (Herba, Flores, Semen Tanaceti.)

Soolikarohu tee — $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ loodi 1 toobi mee pääle, mitte enam — mõjub hästi krampide ja kõhuusfide vastu. Veel paremini teest mõjub kõhuusfide vastu aga soolikarohu õiepulber, mida lastele, nende wanudust arwesse wõttes, 1—5 gr. mee ehk toiduga fiske anda tuleb.

Soolikarohu tee on ühtlasi kui neerude tegewust takistaw rohi tuntud ja sellepärast tuleb tarwitamisel mõõdukas olla.

Bilt 36. Soolikarohi ehk reinwarw.
(Tanacetum vulgare L.)

Tafjas.

(Lappa Lmk.)

Meil kasvab kolme seltfi tafjaid, nimelt suur tafjas (Lappa tomentosa Lmk. ehk Arctium Lappa L.) willtufjas (Arctium tomentosum Schrn.) ja wäike tafjas (Arctium minor DC). Esimene neist on suur, 1—1 $\frac{1}{2}$ meetri kõrgune haruline taim. Lehed on tal suured, südame-munakujalised; lehe laba päält

poolt tumeroheline, altpoolt — walfjas-wilane. Sied on purpurlised, kaunis suuriks (3 — 3^{1/2} sm. risti lähimõttes) kormikuiks koondatud. Kormiku lehesed on hambulised, haaklised, mille tõttu kormikud hõlpsasti riiete ja loomade külge jääwad (Tähtis abinõu seemende laialilaotamiseks!) Ditsel juwel.

Willtakjas eraldub suurest takjast, nagu nimetus juba aimata lasseb, sellega, et ta kormikud pehme farmaga, willwõrguga kaetud on.

Wäikse takja õiskormikud on ka pisut willased, suure takja kormikuid tuntawalt wäiksemad ja seisawad selle juures, kui suure takja kormikud tasele silbi moodustawad, — warril salgas.

Rõik nimetatud takjad on kaheaastased taimed. Nad kasvawad rammusail ja kobeda mullaga kohil, aia ja prügihunnikute ääri. Arstirohuna tarwitatakse nende juuri (Radix Bardanae), mida sügisel, õisnuppude ilmumisel, mil juur kõige mahlakam, korjata tuleb. Ditsend taime juureid on alamäärtuslised. Kuitwatada tuleb juuri terwelt.

Takja juurest walmistatud tee puhastab merd, ja et ta higistama ajab, siis on soovitatam ka külmetuskorral juua; kiirendab neerude tegevust ja on kui rohi pää kõõma ja sammaspoolikute vastu tuntud, kaotab paised kõhust — hommikul ja õhtul juua — aitab põletiku paranemisele kaasa (2 korda päewas 3 supil. täit ilma suhkruta), mõjub parandawalt jooksja haiguse pääle ja on kui juukseid kasvataw abinõu tuntud.

Range takja tee parandab rakud suus ja kurgus (kuristada!), parandab kurjad paised (niisked lapid pääle!) ja mädanewad haawad (niisked lapid pääle!).

Takja seemneist walmistatud tee on hääks abinõuks haltwa seedimise tagajärjel tekkind pää walu vastu.

Tedremaran.

(Potentilla Tormentilla Neck.)

Tedremaran on kui kõige harilikum taim meie maal tuntud. Ta kasvab heinamaal, põõsaste vahel metstuke ääri jne. Iseäranis hästi kasvab ta aga kõrgeil mullarikkail soomail.

Koosõieliste perekonnast pärit olev mitmeaastane taim. Juurikas on tal jäme, puine, südamest punakas ja kõdanev. Warred püsiwad, kuni 40 sm. pikad. Lehed — kolme ehk wiie jaolised sõrmlahed, alumised rootsulised, ülemised, warril seiswad — rootsutud. Sied on kollased, nelja lehelised ja seisawad pikkade rootsude otsas. Sitsib terve juwe.

Arstirohuks tarwitatakse tedremarana juurikaid, millest valmistatud pulber, tinktuur ja wiin hääks rohuks kõhu lahtioleku ja pasatõbe vastu on.

Tedremarana juurikaist valmistatakse ka weel hamba pulbert, kuna piiritustinktuur hääks haawa rohuks on.

Teeleht.

(Plantago maior L.)

Kui kõigeharilikum taim meie maal kõigile tuntud. Kaswab teede ääres, kõrgeil armumail ja mahajäetud ja sopaseil kohil. Lehed on pikarootsulised, laiad, munakujulised, terweferwalised ehk pisut hambulised, looksoonelised. Sied, mis 15—30 sm. pikuse ümarguse õiswarre otsa pikaks, peeneks pääks koondatud, on väiksed, pruunikad. Wili on kahepealine kaunake.

Kaswatada wõib seemneist, mis sügisel teede kaldale ehk kõrgemaile mahajäetud maatükele mahakülwata tulewad.

Mitmeaastane taim.

Arstirohuliseks otstarweks tarwitatakse seemneid, lehti ja juuri.

Teelehte seemneist ja juurtest valmistatud tee rahwa seas kui abinõu palawiku, kopju werejooksu, kõha, närwetuse, nõrga põie, läbi-
jooksu, maolimastuse, kõhu wähejatõbe, hambawalu (kange teega suud loputada ehk juuri närida) wastu tuntud.

Lõmaka rõhutud lehed on mesilase nõelamise ja põletikuliste paiste wastu.

Tõnnife ehk peetrihein

(*Betonica officinalis* L.)

Huulõieliste perekonnast pärit olew mitmeaastane taim. Wars on tal lihtne, haru-
nematu, 30 — 60 sm. pikk. Lehed — munakujulised, wõrdlemisi pikad, tipust nürid ja alt südamekujulised. Lehe-
laba ääred — kärbitud. Alu-
mised, maapinnal seiswad le-
hed on pikarootsulised, warre
lehtede rootsud (lehti warrel
on aga ainult 3—5 paari)
jääwad aga järkaawal, üles-
poole tõustes, lühemaks, nii
et ülemine paar lehti pea
rootjutud wäljanäiwad.

Sied on purpurilised, warre otja pääks koondatud

Pilt 37. Tõnnife.
(*Betonica officinalis* L.)

Raswab heinamail ja hõredais metsis.

Tõnnikse tee, mahl ja siirup on rahwa seas kui rohi kõha ja rinnahaiguste vastu tuntud.

Suure pulber sai ennemal ajal arstiteaduses kui oksleajatw ja kõhtu lahti tegetw wahend tarmitatud.

Toomingas.

(*Prunus Padus* L.)

Toomingas on meile üldiselt tuntud.

Ketwadel mähja ajal korjatud noor toominga koor teena ja keedisena on rahwa seas kui abinõu kõhuwalu ja kõhutõbe vastu tuntud.

Ubaleht.

(*Menyanthes trifoliata* L.)

See on taim, mida küll mist iga eestlane tunneb. Ta kasvab hulgana meie soiseil heinamail ja rabus. Sied on tal wäga ilusad, walged ja tuletawad hüatsinti meele. Lehed — sõrmlised, kolmiklehed. Suurikas — pikk, roomaw.

Arstirohuks tarwitatakse lehti (*Folia Menyanthes, Folia Trifolii fibrini seu aquatici*), mis õitsemise ajal korjata ja korralikult kuivatada tulewad, nii et loomulik roheline wärw püüfima jääks.

Sagedasti tarwitatakse ka wärskleid lehti.

Ubalehe keedis mõjub hästi seedimistegewuse pääle ja on rahwa seas kui rohi külmetamise ja rinnahaiguste vastu tuntud.

Walge emanõges.

(*Lamium album* L.)

Emanõgeseid on mitmet feltfi olemas, mis üksteisest pããasjalikult ainnlt õite wãrwi poolest erinewad. Arstirohuliseks otstarweks kõlbab ainnlt walge õitega emanõges, walge emanõges. See on 30—60 sm. pikkune mitmeaastane taim. Warred — neljatahulised, lehed — kaunis pikad, südamekujulised, sügawalt saetud.

Arstirohuks forjatakse ainnult õisi.

Walge emanõgese tee, $\frac{3}{4}$ loodi 1 toobi wee kohta, 1—2 tassfi pãewas, on rahwas kui abinõu hingeldamise

(wõib kõrwendõgese teega segatud olla), kuse takistuse, kõhutõbe, kõrwawalu (kange tee aur), naha haiguste, walgete wooluse, werejooksu, skrofuloosi ja weremaesuse wastu, ja on kui kuupuhastust kergendam abinõu tuntud.

Pilt 38. Walge emanõges.

(*Lamium album* L.)

Wõilill.

(*Taraxacum officinale* L.)

Rui sagedasti tuleb meil, iseäranis maal, karja juures ummuffisolekut ette. Selle vastu teatakse ka mõnesuguseid rohte, nagu linaseemne wedelikku ja muud, kuid et meile kõigile lapselt saadid tuntud wõilille tarwitada — selle mõtte pääle ei ole küll wist keegi tulnud. Wõilill on aga hääks rohuks pikaldase ummuffuse vastu.

Nimelt, wõetaguga paar sügisel, septembrikuu lõpul ehk oktoobrikuu maast wäljakaewatud wõilille juurt, kas toorelt ehk kuitwatatult, lõigatagu õige peeneks ja keedetagu 2 kortna weega hästi ära. Saadud wedelik lastagu ära jahutada — ja rohi ongi walmis, mida loomale sisse tuleb anda.

Pilt 39. Wõilill.
(*Taraxacum officinale*.)

Pääle selle walmistatakse aptekes wõilille juurtest weel ka rohtu mõnesuguste nahahaiguste vastu.

Rogu taimest walmistatud tee on rahwa seas kui neerufi puhastaw wahend tuntud.

Üheksawägine ehk üheksamehewägi.

(*Verbascum Thapsus* L.)

Üheksawägine on 30—120 sm. pikkune kabe-aastane taim. Kaswab mäekünkal, teede ääril, üldse kõrgeil liitwaseil kohil.

W a r s — üksit, harunematu. Lehed — pikergused, terawtipulised, ülespoole seiswad; lehelaba ääred — kärbitud. Sied on kollased, kabehuulelised, kuid paistawad pealiskaudsemal waatlemisel korrapäraliste wiieleheliste õitena (3+2); õiskrooni ristläbimõõt 2—4 sm. Tolmuksaid — 5, millest kolme ülemise niidikesed walgjad ja willased on. Sied on warre otsa pikaks (kunni 30 sm.) pääks koondatud. Õitseb juuni, juuli ja augusti kuul.

Arstirohuliseks otstarweks korjatakse taim õislehti (õiskorwituid mitte hulka wõtta!), mis kobe hästi läbitõmbawas kohas, soowitam kuimatuskastis, kuimatatud peawad saama.

Plilt 40. Üheksawägine. (*Verbascum Thapsus* L.)

Et kuiwatatult õitele nende loomulik wärw alles peab jääma, siis ei tohi neid korjates ja kuiwamisele pannes mitte rõhuda ega kuidagi moodi wigastada; pruuniks läind õied on alawäärtuslised.

Korjamisel tuleb hoolega tähelepanna, et koge-mata teiste sama seltsi taimede, eeskätt musta wägi-heina (*Verbascum nigrum* L.) õisi, mille tolmu-kate niidikesed lillaka willaga kaetud, hulka ei sattuks.

Õiedkultuuri juures walitagu üheksawägiliste taimede alla kõrged, kuiwad, kuid mitte just lahjad ja hästi päikesepaistelised maatükid. Külwata tuleks-seeme lawadele, kust taimed sügisel kohapäale, igale taimele vähemalt 30 sm. wahet jättes, istutatud saawad, Põlkeerimine — tarwilik.

Üheksawägise õite pulber parandab wi-salt paranewad ja mädanewad haawad.

Üheksawägise õite tee on rahwa teadmisel hääks rohuks hingeldamise ja kõha vastu, hõlbustab kuupuhastust, ajab higistama ja on soowitam külme-tuskorral juua.

Üheksawägise õie tee salweiteega segi on soowitam, teelehe ja kadaka-marja teega waheldamisi, soojatõbe haiguse aeg juua.

Juhe arstirohtude hõlpsamaks ülesleidmiseks haiguste järele.

Et rohtude ülesleidmist ühe ehk teise haiguse wastu hõlbustada, siis toon siin kohal haiguste nimes-
tifu tähestiku järjekorras ühes rohtude üleslugemisega;
rohtude tarvitamise õpetus on iga taime kirjelduse
juures, ja rohtude walmistamise õpetus — üldmärkusis.

A a k u s e m i n e: naistepuna.

A l t k e h a k r a m b i d: arnika, nõmmeliivatee, pal-
derjaan, raudrohi.

A l t k e h a p u h u t u s e d: kadak, koirohi.

A l t k e h a w a l u d: maasap, münt, palderjaan.

A r g w e r i — waata närwilikkus.

A s t m a e h k h i n g e l d u s t õ b i: waata hingel-
tustõbi.

G m a k a w e r e j o o k s: koeranairis.

G m a k a k r a m b i d: kummel, münt.

S a a w a d, m ä d a n e w a d: arnika, kirburohi,
takjas, tedremaran, üheksawäGINE.

S a a w a d — l a h t i s e d: hiirkõrw, mesikas, näär,
pärismailane, tedremaran.

S a a w a d — w i s a l t p a r a n e w a d: kummel,
tedremaran, üheksawäGINE.

- H a l b s ö ö g i i s u:** waata isu puudus.
H a l b ö h t s u u s: kadak, münt.
H a l w a t u s: arnika, kadak.
H a m b a p a i s e: kummel.
H a m b a w a l u: kummel, teeleht.
H i g i s t a m a a j a w a d: waarikad, kummel, orashein,
 pärn, takjas, üheksawägine.
H i n g e l d a m i n e: maasikas, nõges, paisuleht,
 walge emanõges, üheksawägine.
H ü s t e e r i a: palderjaan, puju, raudrohi.
H ä m m o r r o i d: nõges, tedremaran.
J a l a d h a u d u n d: kirburohi, paisuleht.
J a l a d h i g i s t a w a d: tamm, heinapebre wannid.
J o o k s j a: arnika, failud, kääking, merisalat, naiste-
 puna, põldõsi, sinep, takjas, mädarõigas, walge
 upsujuur.
J g e m e d w a l u s a d, l a h t i s e d: kalmus, ku-
 terpuu.
J s u p u u d u s: kalmus, koirohi, kõõmned, maikel-
 luse, maasap harilik, punand.
J u u s t e k a s w u p ä ä l e m õ j u b h ä s t i:
 kask, nõges, takjas.
J u u s t e w ä l j a l a n g e m i s e w a s t u: nõges,
 takjas.
J n g l i s h a i g u s: kalmus, kõõmned, tamm.
K a h w a t ö b i (w e r i w a e s u s): kalmus, koi-
 rohi, pärn, raudrohi.
K a h e p o o l s e d: salwei.
K i r p u d e w a s t u: failud.

- Rihwtitus:** k apad.
Rontikaswatawalt m jub: tamm.
Rollat bi: hiirk rw, kadak, koirohi, kuferpuu,
 maasap.
Roide wastu: kailud, koirohi.
Ronna filmad: werehurmarohi.
Ropsutiifikus: islandi sammal, m nd, p ris-
 mailane, ubaleht.
Ropsup letik: arnifa, paisuleht, sinep.
Ropsupaised: paisuleht.
Ropsufatarr: p rismailane, paisuleht, waremerohi.
Ropsu puhastawad r ga ja limastuse
korri: heinputk, paisuleht, p rn, waremerohi.
Ropsu limanaha p letik: koeranairis.
Ropsuwerejooks: hiirk rw teeleht.
Rosutawalt m juwad: kummel, raudrohi,
 p ldhumal.
R huhaiguse j rel: koirohi, kibuwits.
Rambid laste juures t huuside
tagaj rjel: palderjaan, soolikarohi.
Rambid: arnifa, heinputk, koerap rirohi, ko-
 rohi, kuferpuu, kummel, m nt, palderjaan,
 soolikarohi.
Rusele ajawad: arnifa, kalmus, kuferpuu-
 ohulill, orashein, p ldosi, tafjas, werehurmarohi,
Rufi kinni: kollade tinttuur, kirburohi, walge
 eman ges.
Rurgu limanaha paistetud: salwei.

- Rõhutõbi:** palderjaan, tamm, walge emanõges, toomingas.
- Rõhualu:** heinputk, hiirkõrw, kalmus.
- Rõhuwähjatõbi:** heinputk, kirburohi, koirohi, tamm, teeleht.
- Rõhuuõsid:** koirohi, soolikarohi.
- Rõhukrambid:** kummel, palderjaan, raudrohi, münt.
- Rõhupaised:** arnika, kirburohi, takjas.
- Rõhuteeblahti fergelt:** hapuoblikas, ohulill, tõnnike, türnpuu.
- Rõhn teeblahti ägedalt:** lina, paatspuu.
- Rõhtlahti:** kãpad, mustikad, tedremaran, tamm, waremerohi.
- Rõhupõletik:** arnika, kirburohi, takjas.
- Rõhufatarr laste juures:** kãpad.
- Rõrwafatarr:** kõõmned.
- Rõrwawalu:** münt, walge emanõges.
- Rõõm:** arnika, takjas.
- Rõhnus:** maasap, raudrohi.
- Rõha:** aidmaat, nurmenukk, paisuleht, koeranairis, pärismailane raudrohi, teeleht, tõnnike, üheksawãgine weretõhimine nõges.
- Rõha — wananenõd:** paisuleht, tõnnike.
- Rãkãstusõõha:** nõmmeliimatee, paisuleht, islandi sammal, tõnnike.
- Rãhise mine:** arnika, islandi sammal, nãär, tõnnike.
- Rõlmad liikmed:** kadak, tamm.

- K ü l m a w ä r i n a d : mõrufirburohi.
- K ü l m t õ b i : kalmus, foirohi. tamm.
- K ü l m e t a m i s t o r r i l : kadak, kummel, waari-
fad, raudrohi, tafjas, ubaleht, üheksawäGINE.
- K u u p u h a s t u s t f e r g e n d a w a d : kalmus, nõges,
puju, foirohi, kõõmned, näär, walge emanõges,
üheksawäGINE.
- K r a m p l i k u k u u p u h a s t u s e w a s t u : foirohi,
nõmmeliimatee, raudrohi.
- K u u p u h a s t u s t t a k i s t a w a d : hiirkõrw.
- L a n g e t õ b i : palderjaan.
- L u u j o o k s j a : kalmus, foirohi, naistepuna, nõges.
- L u u w a l u : mädarõigas.
- L ä b i j o o k s : islandi sammal, kalmus, foirohi, nais-
tepuna, palderjaan, teeleht.
- L ä m m a t u s : pärismailane,
- M a o l i m a n e m i n e : maasap, teeleht.
- M a h a a l l a k i s k u w a b i n õ u : näfisiin.
- M a h a h a i g u s e d : heinputk, kask, pärismailane,
tafjas, walge emanõges.
- M i k a s t u s : arnika, naistepuna.
- M ä r w i w a l u d : münt, nurmenuff, palderjaan, puju.
- M ä r w i p õ r u t u s : kõõking.
- M ä r w i l i k k u s : maasikas, palderjaan, puju, münt.
- M i n a w e r e j o o k s : hiirkõrw.
- M e e r u h a i g u s : kalmus, fibuwits, kuterpuu,
naistepuna.
- U m i s t a n d n e e r e p u h a s t a b : kadak, nurme-
nuff, wõilill.

Neerukiwid: näär.

Neerude werejooks: leesikas.

Närwetus: kadak, kalmus, näär, teeleht.

Nõelamine (mesilase, erilase, wapsika):
arnika.

Nõrgad kahwatud lapsed: kolmisruse,
põldkannike.

Nõrgad silmad: koirohi

Õksendamine: arnika, koirohi, münt, palderjaan.

Õkselajab: tõnnike.

Paiistetus: kummel, lina, raudrohi.

Paised: lina, paisuleht, mesikas, takjas, teeleht.

Weripaised: arnika, paisuleht.

Wähjasarnased paised: kalmus.

Paelus: maarjasõnajalg.

Palamik: teeleht.

Palamus sijemine: kummel.

Pigistused: arnika.

Puhutused: heinputk, kalmus, kikkaputk, kummel,
münt, raudrohi.

Põiekatarr: leesikas.

Põiekrambid: palderjaan.

Põiehaigused üldse: hiirkõrw, kadak.

Põiekiwid: hiirkõrw, kibuwits.

Põletamise tagajärjel tekivad:
naistepuna, palderjaan.

Pääkärnad: kasf, (kui rahwa seas tarwitataw
abinõu.

Pääpõõritus: nurmenukk.

- Pääwalu, äge: münt, naistepuna, nõmmeli-
 watee.
- Pääwalu ühefülgne; münt.
- Pääwalu: tafjas.
- Rafud suus: tafjas.
- Rinnahaigused: islandi sammal, mänd, nur-
 menuff.
- Sapihaigus: kadak, kalmus.
- Seedimine nõrk: kikkaputk, kõõmned, maasap,
 ubaleht.
- Storb uut: koirohi.
- Strofuloos: koirohi, walge emanõges.
- Südamekloppimine: kalmus, maikelluke,
 palderjaan.
- Soolatüükad: werehurmarohi.
- Soolte katar: kâpad.
- Soetõbi: ühesamagine.
- Tulehaamad: lina, naistepuna.
- Täisajamine: kõõmned.
- Ummuksus: kuferpuu, lina, maasap, paatspuu,
 wõilill, werehurmarohi.
- Walgete woolus: walge emanõges.
- Walu waigistab: koerapöörirohi, kâoking,
 surmputk.
- Weetõbi: kadak, kalmus, näär, nõges, pärn.
- Weiti tants: palderjaan.
- Werejooks — sijemine: mõrukirburohi, nõ-
 ges, walge emanõges.

W e r e o f f e n d a m i n e : münt
W e r e w a e s u s : foirohi, kummel, leesikas, jöhwi-
kad, walge emanõges.
W e r e k u s e m i n e : naistepuna, pärismailane.
W e r d p u h a s t a w a d : kadak, raudrohi, tafjas.
W o o l m e d : foirohi.

A

~~A~~

3859

52 713